

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΓΕΡΑΗΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ 34ος • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 234 • ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2011 • ΤΙΣΡΙ - ΚΙΣΛΕΒ 5772

Προσφώνηση του Προέδρου της Δημοκρατίας

κ. Κάρολου Παπούλια

προς την αντιπροσωπεία των Εβραϊκών Ομοσπονδιών Βόρειας Αμερικής
κατά την επίσκεψή τους στο Προεδρικό Μέγαρο στις 14.9.2011

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας κ. Κάρολος Παπούλιας δέχθηκε, την 14.9.2011, 40μελή αντιπροσωπεία των Εβραϊκών Ομοσπονδιών Βόρειας Αμερικής. Ε συνοδεύοντο από τον Αμερικανό πρέσβη στην Ελλάδα κ. Daniel Smith, τον πρέσβη του Ισραήλ στην Ελλάδα κ. Άριε Μέκελ, τον Πρόεδρο του Κεντρικού Ισραηλτικού Συμβουλίου Ελλάδος κ. Δανίδ Σαλτιέλ και τον Πρόεδρο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών κ. Βενιαμίν Αλμπάλα.

Στη συνάντηση παρευρίσκετο και ο τότε Πρωθυπουργός κ. Γιώργος Παπανδρέου.

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είπε τα παρακάτω:

Κύριε Πρωθυπουργέ, Κύριοι Πρέσβεις,
Αγαπητοί φίλοι,

Σας καλωσορίζω στην Ελλάδα, διερμηνεύοντας θερμά αισθήματα φιλίας του ελληνικού λαού απέναντι στον αμερικανικό λαό και την εβραϊκή διασπορά στη Βόρεια Αμερική.

Ελληνισμός και Εβραϊσμός, στην μακρά πορεία τους στην ιστορία και τον πολιτισμό, έχουν βιώσει με υπερηφάνεια περιόδους μεγάλης ακμής, αλλά και περιόδους μεγάλων δοκιμασιών. Πριν από μισό περίπου αιώνα, συστρατευθήκαμε στον αγώνα κατά της ναζιστικής βαρβαρότητας. Η πανανθρώπινη τραγωδία του Ολοκαυτώματος είχε και την ελληνική πτυχή της, με την εξόντωση 65.000 Ελλήνων Εβραίων.

Αφανίσθηκαν ανθούσες εβραϊκές κοινότητες, με πρώτες εκείνες της Θεσσαλονίκης και της ιδιαίτερης πατρίδας μου, των Ιωαννίνων.

Χάσαμε δικούς μας ανθρώπους, παιδιά με τα οποία ζήσαμε αλλά δεν προλάβσαμε να μεγαλώσουμε μαζί. Λίγοι σώθηκαν, χάρη και στην αυτοθυσία Χριστιανών συμπατριωτών τους - φωτεινή περίπτωση αποτελεί το όμορφο νησί της Ζακύνθου, όπου σύσσωμη η τοπική κοινωνία έσωσε όλους ανεξαιρέτως τους Εβραίους συμπολίτες της.

«Ποτέ Ξανά» είναι η παγκόσμια υπόσχεση που δώσαμε όλοι τότε, μετά την τραγωδία της ναζιστικής κατοχής. Στην Ελλάδα, πολιτεία και κοινωνία είμαστε αποφασισμένοι να μη δείξουμε την παραμικρή ανοχή σε πράξεις ή και δηλώσεις αντισημιτισμού, φυλετικού ή θρησκευτικού φανατισμού ή άλλης μορφής μισαλλοδοξίας.

Την αλληλεγγύη και την ιστορική οργάνωση σε Κοινότητες τις έχει βιώσει παραδοσιακά και η ελληνορθόδοξη Διασπορά στο εξωτερικό. Είμαι ενήμερος και σας συγχαίρω για το σημαντικό φιλανθρωπικό έργο που επιτελείτε στις Κοινότητές σας στη Βόρεια Αμερι-

Συνέχεια στη σελ. 22

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Η οικογένεια της Σιμχά Μπαρνέα, Θεσσαλονίκη 1911. Από το φωτογραφικό αρχείο του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος και την έκθεση «Εικόνες Ελλήνων Εβραίων».

Η σιωπή για την εβραϊκή γενοκτονία στη μεταπολεμική Ελλάδα

Ένα ερμηνευτικό σχέδιασμα

Της ΚΕΡΑΣΙΑΣ ΜΑΛΑΓΙΩΡΓΗ

Παρόλο που τα τελευταία χρόνια αρκετοί κοινωνικοί επιστήμονες έχουν ασχοληθεί με τις εβραϊκές κοινότητες και την εβραϊκή μνήμη στην Ελλάδα, η έρευνα βρίσκεται ακόμα σε αρχικό στάδιο. Η παρατήρηση ότι στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια κυριαρχεί η σιωπή για τη Γενοκτονία αποτελεί κοινό τόπο στις ιστορικές μελέτες περί μνήμης¹: οι συγγραφείς καταθέτουν προτάσεις ερμηνείας του φαινομένου αυτού, αλλά δεν έχει γίνει ακόμη συστηματική έρευνα. Το παρόν κείμενο¹ αποτελεί ένα πρώτο σχέδιασμα για την ερμηνεία της σιωπής, στην Ελλάδα της μεταπολεμικής εποχής, όσον αφορά το θέμα της Γενοκτονίας.²

Οι πρώτοι Εβραίοι που επέστρεψαν μετά τον πόλεμο ήταν όσοι είχαν συμμετάσχει στην Αντίσταση ή είχαν καταφέρει να κρυφτούν και να αποφύγουν την εκτόπιση. Φτάνοντας στις πόλεις τους δεν είχαν παρά να περιμένουν την επιστροφή των δικών τους και να αναζητούν πληροφορίες γι' αυτούς. Σε αντίθεση με εκείνους που έζησαν το Άουσβιτς, δεν ήξεραν ότι με την επιστροφή τους δε θα έβρισκαν ζωντανό σχεδόν κανένα μέλος της οικογένειάς τους. Όταν άρχισαν να επιστρέφουν οι πρώτοι εκτοπισθέντες, αντιμετώπισθηκαν με καχυποψία και απροθυμία, εφόσον ο κόσμος δεν ήθελε και δεν μπορούσε να πιστέψει τι είχε συμβεί. Η παρακάτω μαρτυρία είναι χαρακτηριστική: *«Εμείς, που ήμασταν εδώ, σκεφτόμασταν ότι οι άνθρωποι ήταν ψυχοπαθείς, έλεγαν τρελά πράγματα. Ήταν πολύ*

δύσκολη στιγμή. Ο κόσμος άρχισε να έρχεται μεταξύ Μαΐου και Ιουλίου. Όταν άκουσα ότι ο γαμπρός μου είχε έρθει χωρίς την αδερφή μου τη Μαρκέλλα και με άλλη σύζυγο τρελάθηκα. Δεν ήθελα να τον συναντήσω. Οι άνθρωποι μου προδόθηκαν» (στο Lewkowicz 2000: 255). Για ένα μεγάλο διάστημα, οι διασωθέντες από τα στρατόπεδα βίωναν την εμπειρία του αποκλεισμού από τους ίδιους τους Εβραίους της κοινότητάς τους.

Θεωρώ ότι σημαντικός παράγοντας ήταν και η ψυχική κατάσταση των ίδιων των μη εκτοπισθέντων. Έχοντας υποφέρει και οι ίδιοι μακριά από τα σπίτια τους, δεν μπορούσαν να διαχειριστούν ούτε την ανάμνηση της δικής τους εμπειρίας, ούτε τις πιθανές τύψεις τους ή την ενοχή τους απέναντι στη φρίκη που βίωσαν όσοι επέστρεφαν από τα στρατόπεδα: *«Για πολλά χρόνια ντρεπόμαστε να συναντηθούμε και να πούμε πως και εμείς που κρυβόμαστε είχαμε υποφέρει, παρ' όλο που δεν φτάσαμε στο θάνατο»* (μαρτυρία Ρόζα Ασέρ-Πάρντο, στο Fleming 2009: 251).

Η σχέση ανάμεσα στις διαφορετικές κατηγορίες επιζώντων είναι ιδιαίτερα πολύπλοκο ζήτημα. Σε μια εποχή όπου οι Εβραίοι ένιωθαν προδομένοι από τους Χριστιανούς γείτονές τους, την ηγεσία τους – στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης – κι από κάποιους ομόθρησκούς τους, μερικές φορές η διάσωση από τα στρατόπεδα μπορούσε να θεωρηθεί ένδειξη συνεργασίας. Το κυνήγι των συνεργατών των Γερμανών και οι δίκες πολλές φορές «ανέδειξαν την παράνοια που επικρατούσε ανάμεσα στις διάφορες ομάδες των επιζώντων» (Fleming 2009: 250). Αμοιβαία καχυποψία και δυσπιστία προκαλούσαν οι εντελώς διαφορετικές εμπειρίες εκτοπισθέντων και μη. Όσοι κρύφτηκαν ή συμμετείχαν στην Αντίσταση είχαν αναπτύξει δεσμούς με Χριστιανούς, εί-

1 Το κείμενο αποτελεί συνοπτική παρουσίαση εργασίας μου στα πλαίσια του μεταπτυχιακού μαθήματος «Ανθρωπολογία των εθνοτικών ομάδων: Η περίπτωση της εβραϊκής ταυτότητας» του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας, Κοινωνικής Ανθρωπολογίας (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας).

2 Για ένα πιο συνολικό ερμηνευτικό εγχείρημα για τη σιωπή και την έξοδο από τη σιωπή στη σημερινή Ελλάδα, βλ. Γιακουμάκη (υπό έκδοση).

χαν δεχτεί βοήθεια από αυτούς κι ένιωθαν ηρωικά διότι είχαν πολεμήσει τον εχθρό. Όσοι είχαν εκτοπισθεί, και άρα είχαν βιώσει τη φρίκη των στρατοπέδων και την έλλειψη βοήθειας, επίσης ανέπτυξαν αισθήματα ηρωισμού διότι είχαν καταφέρει να επιβιώσουν. Οι διαφορετικές αυτές εμπειρίες δημιουργούσαν ψυχικά φορτισμένες σχέσεις και προστριβές ανάμεσα στις δύο ομάδες.

Σημαντικό ρόλο στη σιωπή έπαιξε φυσικά και το ψυχολογικό βάρος που άφησε στους εκτοπισμένους η εμπειρία στα στρατόπεδα, γεγονός που ερχόταν σε απόλυτη αντίθεση με τις προπολεμικές μνήμες. Η γενοκτονία προκάλεσε ρήξη στη γενεαλογική συνέχεια και τραυμάτισε τους Εβραίους τόσο ως άτομα, όσο και ως συλλογικότητα. Μετά τον πόλεμο, τα θύματα επιχειρούν να «απωθήσουν» τη μνήμη, ώστε να μπορέσουν να ζήσουν μια «φυσιολογική ζωή», διαδικασία που είχε ξεκινήσει ήδη από τα στρατόπεδα στα πλαίσια της ανάγκης για επιβίωση. Το πένθος για τους νεκρούς, η διαχείριση των πολύπλοκων συναισθημάτων απέναντι στην επαφή με το αδιανόητο, αλλά και της αδυναμίας και της απειλής, ο επαναπροσδιορισμός της προσωπικής ηθικής, η αποκατάσταση της αυτοεκτίμησης, της αυτοπεποίθησης και της εμπιστοσύνης στους ανθρώπους, αφέθηκε για τις επόμενες γενιές (Ασέρ, 2007: 131). Η εμπειρία του ξεριζωμού γέμισε εκτοπισμένους και μη με ανασφάλεια, αίσθημα που πέρασε ως ένα βαθμό και στα παιδιά τους. Το τραύμα της γενοκτονίας είχε διαγενεαλογικές επιπτώσεις στους απογόνους, τόσο των θυμάτων, όσο και των θυτών. Η δεύτερη γενιά μεγάλωσε σε ένα υπερπροστατευτικό περιβάλλον, με την έννοια μιας προληπτικής προετοιμασίας των παιδιών απέναντι σε μια επικείμενη δεύτερη γενοκτονία. Για πολλά χρόνια, γονείς και παιδιά ενεπλάκησαν σε μια «συνωμοσία σιωπής»: οι γονείς δεν μιλούσαν και τα παιδιά δεν ρωτούσαν· οι γονείς δυσκολεύονταν να μιλήσουν για εμπειρίες που δεν μπορούσαν να εκφραστούν με λόγια, ενώ το τραύμα για τα παιδιά είχε να κάνει κυρίως με το γεγονός ότι κληρονομούσαν κάτι ανείπωτο και μη κατανοητό. Η συγκριτική μελέτη της ψυχολόγου Ραχήλ Φλωρεντίν για τις επιπτώσεις της γενοκτονίας στα παιδιά Ελλήνων Εβραίων στην Ελλάδα και το Ισραήλ, αναλύει την ενδοψυχική τους σύγκρουση: νιώθουν συμπάθεια και ταύτι-

ση για τους γονείς τους, και ταυτόχρονα εχθρότητα, επειδή δεν μπόρεσαν να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τους διώκτες τους. Ο γνωστός ισραηλινός συγγραφέας David Grossman (2007), αφού μιλά για τη δυσφορία του ως παιδί απέναντι στη σιωπή των μεγάλων, διηγείται την αντίδρασή του ως πατέρας, όταν, πριν είκοσι χρόνια περίπου, ο τρίχρονος γιος του του έθεσε για πρώτη φορά το ερώτημα τι είναι οι Ναζί, τι έκαναν και γιατί: *«Και δεν ήθελα να του πω. Εγώ, που είχα μεγαλώσει μέσα στη σιωπή και τους θραυσματικούς ψιθύρους, οι οποίοι με είχαν γεμίσει με τόσους πολλούς φόβους και εφιάλτες, εγώ που είχα γράψει ένα βιβλίο για ένα αγόρι που σχεδόν τρελαίνεται εξαιτίας της σιωπής των γονιών του, ξαφνικά κατάλαβα τους γονείς μου και τους γονείς των φίλων μου που επέλεξαν να μείνουν βουβοί. Ένωσα ότι αν του έλεγα, ακόμα κι αν υπαινισσόμουν τι είχε συμβεί εκεί πάνω, κάτι από την αγνότητα του τρίχρονου γιου μου θα μολυνόταν· ότι... δε θα ήταν ποτέ ξανά το ίδιο παιδί. Δε θα ήταν πια καθόλου παιδί».*

Ταυτόχρονα, η αριθμητική περιθωριοποίηση των εβραϊκών κοινοτήτων, η απώλεια της ευρωστίας τους για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, τα πολλαπλά προβλήματα που έπρεπε να επιλυθούν, η ανάγκη για ένα νέο ξεκίνημα μέσα σε ένα εχθρικό περιβάλλον (όπως αποτυπώθηκε κυρίως στο ζήτημα της διεκδίκησης των περιουσιών) και για διαχείριση της τραυματικής εμπειρίας της γενοκτονίας, ανάγκασε τις εβραϊκές κοινότητες να επιλέξουν την εσωστρέφεια, τη διατήρηση ενός χαμηλού δημόσιου προφίλ και τη σιωπή. Τα λιγοστά βιβλία για τη Γενοκτονία που εκδίδονται εκείνη την περίοδο, προορίζονται για τις εβραϊκές οικογενειακές βιβλιοθήκες και οι εκδόσεις είναι γαλλόφωνες, αφού οι εβραϊκές κοινότητες δε θέλουν και δεν μπορούν να απευθυνθούν ακόμα στο ελληνόφωνο κοινό.

Οι διαφορετικές προτεραιότητες που δεν επέτρεψαν την ανάπτυξη της συζήτησης γύρω από τη γενοκτονία δεν ήταν κάτι που αφορούσε μόνο τις εβραϊκές κοινότητες, αλλά το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας. Η χριστιανική ελληνόφωνη πλειονότητα είχε «δικά της» (σκοπίμα χρησιμοποιώ την αντωνυμία) προβλήματα να επιλύσει και «δικά της»

τραύματα να διαχειριστεί και δεν ενδιαφερόταν για το άμεσο παρελθόν των Ελλήνων Εβραίων. Η Κατοχή και ό,τι τη συνόδευσε (λιμός, αντίσταση, αντίποινα, εμφύλιος κατοχής κ.λπ.) είχε οδηγήσει στην ερήμωση πολλών χωριών, στην καταστροφή της παραγωγής και των έργων υποδομής, στην εκτίναξη του πληθωρισμού, και σε μεγάλο αριθμό αστέγων, κατάσταση η οποία επιδεινώθηκε με έναν άγριο Εμφύλιο -για τις ανάγκες μάλιστα του οποίου δαπανήθηκε μεγάλο ποσοστό της αμερικανικής βοήθειας. Οι συνέπειες του Εμφυλίου πολέμου, ο οποίος σε ιδεολογικό επίπεδο δεν έληξε παρά μόνο στη μεταπολίτευση, ευνόησε να μείνει στην αφάνεια το ζήτημα της Γενοκτονίας για πολλά χρόνια. Στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, η διαιρετική τομή βενιζελικών- αντιβενιζελικών δεν είναι πλέον δραστική, αλλά αντικαθίσταται από τη διαίρεση εθνικοφρόνων και μη. Για πολλά χρόνια, απόλυτη προτεραιότητα της πολιτικής ηγεσίας ήταν η εξουδετέρωση των τάσεων που ευνοούσαν το ΕΑΜ, η περιθωριοποίηση και εξουδετέρωση των Αριστερών και η εδραίωση της κυριαρχίας της Δεξιάς στις μάζες. Μέσα σε ένα τέτοιο πολιτικό και ιδεολογικό κλίμα, η μνήμη του Έλληνα Εβραίου αποτελούσε, στην καλύτερη περίπτωση, δευτερεύον ζήτημα και ήταν δύσκολο να αναδυθεί. Όσοι διανοούμενοι δεν συμμετέχουν στην προπαγάνδα, καταφεύγουν στη σιωπή ή την αυτολογοκρισία. Η λογοτεχνική κριτική, ο πεζός λόγος και οι κοινωνικές επιστήμες περνούν σε μια περίοδο εσωστρέφειας. Στα σχολεία η διδασκαλία της ιστορίας φτάνει μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, η κοινωνιολογία παραμένει ύποπτη επιστήμη, η πολιτική επιστήμη περιθωριακή, η σύγχρονη ιστορία δε διδάσκεται και η οικονομική και πολιτισμική υποβαθμίζονται. Με άλλα λόγια, το πολιτικό, κοινωνικό, διανοητικό και ιδεολογικό κλίμα της εποχής δεν ευνοεί τη συζήτηση για τη Γενοκτονία, αλλά και για τη σύγχρονη ελληνική ιστορία γενικότερα.

Στη μακρά διάρκεια, σημαντικό ρόλο για τη σιωπή για τη Γενοκτονία θεωρώ ότι έπαιξαν δύο σημαντικοί παράγοντες: α) η μακρά παράδοση του (χριστιανικού) αντιεβραϊσμού στον ελληνόφωνο χώρο, και β) η αντιμετώπιση των Εβραίων ως μη Ελλήνων και η μη ένταξή τους στο κυρίαρχο εθνικό αφήγημα.

Η συνάντηση του ελληνικού αντιεβραϊσμού, του αντισημιτισμού και του ελληνικού εθνικισμού συνέβαλαν στη διαμόρφωση των συνθηκών που επέτρεψαν την απουσία των Εβραίων και της Γενοκτονίας από τη συλλογική μνήμη. Μετά τον πόλεμο, αν και οι ολιγάριθμες και αποδυναμωμένες πλέον εβραϊκές κοινότητες δεν ήρθαν ξανά αντιμετώπιες με τέτοιας έκτασης αντισημιτικά επεισόδια, αντιμετώπιστηκαν συχνά με εχθρότητα και ακαμψία από το χριστιανικό πληθυσμό, κυρίως με αφορμή το ζήτημα των περιουσιών.

Ουσιαστικά, οι Εβραίοι δεν θεωρήθηκαν ποτέ τμήμα του «ελληνικού έθνους». Η νεοελληνική ταυτότητα βασίστηκε στην ελληνική γλώσσα και την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία, σχήμα από το οποίο η ελληνική κοινωνία δεν έχει ακόμα απαγκιστρωθεί πλήρως και που έχει εμποδίσει την ένταξη των εθνοτικών «Άλλων» σε αυτό που ορίζεται επίσημα ως «ελληνικό έθνος». Στα μάτια των Ελλήνων Χριστιανών, η εβραϊκή γενοκτονία δεν αφορούσε την ελληνορθόδοξη κοινότητα, αλλά «Άλλους». Ο ιστορικός Γιώργος Μαργαρίτης επισημαίνει πως, αν και στην Ελλάδα δεν εκδηλώθηκε ο αντισημιτισμός στον ίδιο βαθμό με τους Ναζί, πιστευόταν «ότι τα προβλήματα που είχαν οι Γερμανοί με τις εβραϊκές κοινότητες ήταν ένα “εσωτερικό” τους ζήτημα και όχι μια εθνική –για τους Έλληνες και την Ελλάδα- υπόθεση» (2005: 122). Έμμεση διάκριση ανάμεσα στο Εμείς και το Άλλοι έκανε ακόμα και ο ευαίσθητοποιημένος για το θέμα λογοτέχνης Γιώργος Ιωάννου, όταν το 1977 έγραφε ερμηνεύοντας τη σιωπή και την καθυστέρηση: «*Ήταν οι μνήμες νωπές, είχαμε κι εμείς τα δικά μας, δε χρειαζόνταν ακόμα βιβλία*» (στο Βαρών- Βασάρ 2009: 319). Η ελληνική επιστημονική κοινότητα δεν ενδιαφέρθηκε για τις λιγοστές μελέτες της εποχής γύρω από την εκτόπιση και την εξόντωση των Ελλήνων Εβραίων, γιατί πραγματευόταν ένα θέμα που δεν την αφορούσε. Για πολλά χρόνια, η ιστορία των Ελλήνων Εβραίων δεν εντάχθηκε στο ελληνικό εθνικό αφήγημα, εφόσον η ελληνικότητα ερμηνευόταν ως ελληνορθόδοξη και χωρίς πολυπολιτισμικό παρελθόν. Το κλίμα που ακολούθησε τη νίκη του κυβερνητικού στρατού στον Εμφύλιο, η συνεχής έμφαση στον κομμουνιστικό κίνδυνο, και αργότερα η δικτατορία, ευνόησαν τη συνέχιση της θέασης του Εβραίου ως «Άλλου». Ο ρόλος της Ορ-

θοδοξίας στην ελληνική εθνική ταυτότητα ενισχύθηκε εκ νέου και δόθηκε νέα έμφαση στον ελληνοχριστιανικό πολιτισμό.

Ακόμα και η συγκυρία της μεταπολίτευσης δε στάθηκε ευνοϊκή για το άνοιγμα της συζήτησης γύρω από τη Γενοκτονία. Για άλλη μια φορά, η ελληνική κοινωνία έχει διαφορετικές προτεραιότητες, αφού έρχεται επιτέλους η στιγμή να σπάσουν άλλες σιωπές για την Αντίσταση, τον Εμφύλιο, τις διώξεις των αριστερών, τη δικτατορία. Η Αριστερά μπαίνει ξανά στον επίσημο λόγο μετά από μακρά περίοδο περιθωριοποίησης και εσωστρέφειας και εκείνο που την ενδιαφέρει πρώτα και πάνω απ' όλα είναι η αποκατάσταση των αγώνων της. Έτσι, «δε θα εντάξει στα θέματα που την ενδιαφέρουν αυτή τη λησμονημένη ιστορία» (Βαρών-Βασάρ 2009: 319).

Η σιωπή γύρω από τη γενοκτονία δεν υπήρξε ελληνική ιδιαιτερότητα. Η ελληνική περίπτωση εντάσσεται σε ένα ευρύτερο διεθνές πλαίσιο όπου η συζήτηση για το ζήτημα ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, οι αποδεκατισμένες εβραϊκές κοινότητες έχουν ανάγκη τη λήθη και τη σιωπή για να επιβιώσουν, και ταυτόχρονα οι ευρωπαϊκές κοινωνίες, αφοσιωμένες στην προσπάθεια ανοικοδόμησής τους, δε «θέλουν» να ακούσουν. Το ψυχροπολεμικό κλίμα ευνοεί τη σιωπή σε ολόκληρο το δυτικό κόσμο: από τη στιγμή που ο εχθρός εκείνη την περίοδο είναι ο κομμουνισμός και όχι ο ναζισμός και από τη στιγμή που η Γερμανία είναι σύμμαχος της Αμερικής, η Δύση δεν συζητά το θέμα της εξόντωσης των Εβραίων από τους Ναζί. Άλλωστε, η ανάδυση της μνήμης της Γενοκτονίας αποτελούσε και αποτελεί δύσκολη υπόθεση, αφού δεν είναι εύκολη η παραδοχή της διάπραξης μιας τέτοιας θηριωδίας από «πολιτισμένους Ευρωπαίους Χριστιανούς». Οι Εβραίοι εντάχθηκαν στην ευρύτερη κατηγορία των θυμάτων πολέμου και αγνοήθηκε η ρατσιστική διάσταση της εξόντωσής τους. Στο ίδιο το νεοσύστατο κράτος του Ισραήλ, μέχρι τη δεκαετία του 1960 προέχει η ανάγκη προβολής ηρώων και όχι θυμάτων, της ιστορίας της εθνικής εστίας και όχι της διασποράς (βλ. Μπενβενίστε 1998).

Σημαντικός παράγοντας λοιπόν υπήρξε και το διεθνές πλαίσιο, αφού η σιωπή γύρω από τη γενοκτονία ήταν ο γενικός κανόνας της μεταπολεμικής και

ψυχροπολεμικής περιόδου σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ένταξη της γενοκτονίας στη συλλογική μνήμη στην Ελλάδα θα αρχίσει να λαμβάνει χώρα μόλις στη δεκαετία του 1990, όταν η ισχύς πολλών από τους παράγοντες που επέβαλαν τη σιωπή θα έχει μετριαστεί. Η εξέταση των παραγόντων αυτών θεωρώ ότι χρήζει ξεχωριστής παρουσίασης.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- Ασέρ, Αριέλα 2007. «Απόγονοι Θυμάτων και Θυτών: Τραύματα της Ιστορίας». Στο: Βασιλική Γεωργιάδου-Άλκης Ρήγος (επιμ.), *Άουσβιτς. Το Γεγονός και η Μνήμη του: Ιστορικές, Κοινωνικές, Ψυχαναλυτικές και Πολιτικές Όψεις της Γενοκτονίας*. Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 123-140.
- Βαρών-Βασάρ, Οντέτ 2009. «Η Γενοκτονία των Ελλήνων Εβραίων (1943-1944) και η Αποτύπωσή της: Μαρτυρίες, Λογοτεχνία και Ιστοριογραφία». Στο: Γ. Αντωνίου-Ν. Μαραντζίδης (επιμ.), *Η Εποχή της Σύγχυσης. Η Δεκαετία του '40 και η Ιστοριογραφία*. Αθήνα, σσ. 289-343.
- Γιακουμάκη, Β. «Αναγκαίες Ευαισθησίες: Η Ανάδυση της Εβραϊκότητας στην Ελληνική Δημόσια Ζωή». Στο: Παπαταξιάρχης, Ε. κ.ά. (επιμ.), *Αναθεωρήσεις του Πολιτικού: Ανθρωπολογική και Ιστορική Έρευνα στην Ελληνική Κοινωνία*. Τόμος Β'. Αθήνα: Αλεξάνδρεια (υπό έκδοση).
- Μαργαρίτης, Γιώργος. *Ανεπιθύμητοι Συμπατριώτες. Στοιχεία για την Καταστροφή των Μειονοτήτων της Ελλάδας. Εβραίοι, Τσάμηδες*. Αθήνα: Βιβλιόραμα 2005.
- Μπενβενίστε, Ρίκα 1998. «Εβραϊκή Ιστορία, Εβραϊκή Μνήμη, Μνημονικοί Τόποι». Στο: Ο. Βαρών-Βασάρ (επιμ.), *Εβραϊκή Ιστορία και Μνήμη*. Αθήνα: Πόλις, σσ. 30-61.
- Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος 1986. *Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*. Αθήνα.
- Fleming, K. E. 2009. *Ιστορία των Ελλήνων Εβραίων*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Grossman, David 2007. "Confronting the Beast". *The Guardian*, 15 Σεπτεμβρίου.
- Lewkowicz, Bea 2000. "After the War We Were All Together": Jewish Memories of Postwar Thessaloniki". Στο: Mark Mazower (ed.), *After the War Was Over: Reconstructing the Family, Nation and State in Greece, 1943-1960*. Princeton: Princeton University Press, σσ. 247-272.

[Η κα **Κερασία Μαλαγιώργη** είναι μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Το παρόν άρθρο αποτελεί περίληψη ευρύτερης μελέτης η οποία υποβλήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου και βραβεύτηκε από την Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου].

Πώς οικοδομείται ο αντισημιτισμός

(Ζάκυνθος, Πάσχα του 1877)

Του ΑΓΓΕΛΟ-ΔΙΟΝΥΣΗ ΔΕΜΠΙΟΝΟΥ

Το υπόβαθρο της βίας

Όλες οι, όπου γης, βιαιότητες σε μορφή εκκαθαριστικών επιχειρήσεων, εναντίον των εβραίων, προσβολή στην ανθρώπινη υπόσταση, με επιπτώσεις στις περιουσίες τους και θυσία της ζωής τους, ξεκίνησαν με σκηνοθετημένες αφορμές! Ο απύθμενος φανατισμός, μπορούσε να αντλεί αιτιολογήσεις, δημιουργώντας και σύνδρομα θρησκευτικά, κοινωνικά, φυλετικά, πολιτισμικά, φιλοσοφικά, για να δικαιολογεί πράξεις αχαλίνωτες που, κατά βάθος, είχαν οικονομικά κίνητρα!

Για τα διάσπαρτα, ανά τον πλανήτη, σπέρματα Αβραάμ, είχε θεσπιστεί με άδηλη παγκόσμια παραδοχή, ένα ανώτατο όριο κοινωνικής και οικονομικής ανοχής, που σύμφωνα με τις συγκυρίες, τις περιστάσεις, το περιβάλλον ή τις ανάγκες αυξομειωνόταν, προσδιορίζοντας πάντα, όρια ελεγχόμενα.

Η ανοχή, έννοια συμβατή και από τις δύο όχθες, άσχετη προς την καρτερία, περισσότερο προσδιόριζε το κόστος της σύγκρουσης που θα επακολουθούσε, όταν η μία πλευρά εξωθείται να εκτονώσει το σωρευμένο δυναμικό. Πάντα το ένα στρατόπεδο οπλισμένο με το χρήμα και την εξ αυτού δύναμη και το άλλο με τη φωτιά και το σίδηρο!

Η υπέρβαση των άρητα προσδιορισμένων ορίων, για τούτο ελαστικών και εκμεταλεύσιμων στα όρια του απροσδιόριστου, διαστρεφόταν σε παράβαση, που για την καταστολή της επιστρατεύεται κάθε άνομο μέσο και κάθε νόμιμη επιχειρηματολογία. Η αρπαγή, η βία, ο εμπρησμός, ο βιασμός, η σφαγή εξυπηρετούν το ένα πάθος. Το άλλο ικανοποιείται με Διατάγματα, Αποφάσεις, Νόμους ακόμα και Ηθικοθρησκευτικές Διδαχές, που όταν δεν πρόλαβαν να πυροδοτήσουν, χρησιμοποιήθηκαν ως άλλοθι της ενοχής.

Η μισαλλοδοξία και ο φανατισμός, σε κοινή συστράτευση δημιουργούν το βάρθρο πάνω στο οποίο επαναληπτικά θα θυσιάζεται, όχι απλώς η ανθρωπότητα ως ιδίωμα, μα η Ιστορία, η Γνώση, η Αναζήτη-

ση, η Ερμηνεία, η Έρευνα, η Αλήθεια, μέχρι την απογείωσή της που λέγεται Πίστη. Και όλα στο όνομα της ασφάλειας που προσβάλλεται, της κοινωνικής ισορροπίας που κλονίζεται, και της έννομης τάξης που παράνομα διασαλεύεται. Μόνο που οι έννοιες αυτές αποκτούν τις, κατά τόπους και καιρούς, δικές τους ερμηνείες, από μία κυρίαρχη κατάσταση, εκείνη που επικράτησε στα διάφορα, ακόμα μη εθνικά κράτη, μετά την επιβολή του Χριστιανισμού! Αφού με τη δύναμη και της επί γης και της επουράνιας εξουσίας, μπορούσε, νομοθετώντας, να ρυθμίζουν τη ζωή:

Με Διάταγμα του δούκα Α. Τριβιζάνου από 11 Ιανουαρίου 1553 εγκρίνεται ο χωρισμός των Εβραίων από τους χριστιανούς και με εγκύκλιο του Πάπα από 5 Απριλίου 1664, απαγορεύεται στους χριστιανούς να συγκατοικούν με τους εβραίους¹.

Ο στιγματισμός ενός λαού

Η ανάληψη της ευθύνης, σε καιρούς ιδιάζοντες, για την προάσπιση του Νόμου, με τη δήλωση: «το αίμα αυτού εφ' ημάς και επί τα τέκνα ημών»² παρερμηνεύτηκε ως την αυτοκαταδίκη ενός έθνους, που από σωβινισμό εθελοτυφλώντας, δια των εκπροσώπων του, που σημειωτέον ουδέποτε τους είχε εξουσιοδοτήσει, αλλά τους διόρισε ο Θεός, αδιαφόρησε για τις συνέπειες μιας ετυμηγορίας, που πολύ αργότερα, από φανατισμένους ερμηνευτές, θα τους απο-

δοθεί ως στίγμα ανεξίτηλο!

Αυτή η σύγκριση, ουσιαστικά θρησκευτική τοποθέτηση, τάχθηκε συχνά υπεύθυνη για την καλλιέργεια ενός μίσους που ενώ το γεννούσε ο επαγγελματικός ανταγωνισμός, μαζί

με τον κοινωνικό αποκλεισμό και τα εξ αυτού σύνδρομα, εύρισκε ερείσματα στο θρησκευτικό συναίσθημα να θεριέψει. Ανεξέλεγκτα υποδαυλιζόμενο, από συμφέροντα και συμφεροντολόγους, με σκήπτρο, ράσο ή πανοπλία, επεδίωκε να μεταβληθεί σε εκτελεστή της τιμωρού αυτοκαταδίκης.

Η ανισότητα, ανισορροπώντας μέσα σε όμοιες κοινωνίες, πολλές φορές κλειστές μα διάφανες, με διαφορετικά επίπεδα μορφωτικά, πολιτιστικά, οικονομικά και τελείως αλλότριες θρησκευτικές φιλοσοφίες, δημιουργεί τεράστια χάσματα, που καλείται η σύγκρουση να τα εξουδετερώσει. Και τότε είναι που η ευθύνη και των δύο όχθων, σε άλλο όριο η κάθε μία, θα αξιολογηθεί στον απολογισμό.

Γιατί όπως για την επίθεση, έτσι και για την άμυνα χρειάζεται συσπείρωση και αυτή δεν δημιουργείται, αλλά γεννιέται από τη διοργάνωση, ακόμα και όταν δεν φαίνεται. Οι Εβραίοι με τις διοργανωμένες ανά τον κόσμο ευημερούσες κοινωνίες τους, δημιουργούσαν εστίες που και δικαιολογούσαν και δημιουργούσαν τέτοια χάσματα. Όχι για τον Θεό που λάτρευαν ή για το πώς τον λάτρευαν. Αυτό την κάθε φορά θα χρησιμεύει ως πυροδότης για να δοθεί στη βία λαϊκός χαρακτήρας και ο φανατισμός να γίνει δολοφόνος. Δηλαδή ολοκληρωτικός εκκαθαριστής ενός θεοκατάρτου μιάσματος!

Τα χάσματα ήταν οικονομικά και η διαχείριση του χρήματος βρισκόταν στα χέρια αυτών των κλειστών εβραϊκών κοινωνιών που, επειδή απρόσιτες και ακατανόητες, για τους απέξω, για τούτο και ύποπτες!

Ματιές στη γειτονιά μας

Τέτοιες δυναμικές, αλλά απόκοσμες και ασυγκοινωνήτες παροικίες, με χρήματα, διοργάνωση, και συσπείρωση που αντανάκλουσε καθυποψία και αποστροφή, γεννήματα του πανικού και της άγνοιας, ήταν οι ευημερούσες εβραϊκές κοινότη-

τες της Κέρκυρας και της Ζακύνθου, όπου το εβραϊκό στοιχείο εμφανίζεται από τους μέσους ακόμα χρόνους.³

Και τα δύο αυτά νησιά πάνω στο σταυροδρόμι προς τη Δύση, ορθότερα τμήματα του δυτικού κό-

σμου, αναπαράγαγαν μαζί με τα επιτεύγματα και τις αδυναμίες και την κοινωνική ανελαστικότητα του. Η αντιπάθεια και η αποστροφή προς τους εβραίους, που έκαμε την εμφάνισή της στη Δύση από τους ρωμαϊκούς χρόνους, ήταν αποτέλεσμα έξωθεν διδαχής.⁴

Εν Κερκύρα οι αξιωματούχοι του Καρόλου του Β' (1324) διήρπαζον και κλίνας και ιμάτια και σκεύη και κτήνη (των ταλαίων Ιουδαίων). Ναυτολογούντες ήρπαζον αυτούς βιαίως εκ της εστίας των αμίσθους, όπως συγκαταλέξωσιν εις τα πληρώματα των οπλιζομένων πολεμικών πλοίων, τας δε εορτασίμους ημέρας και των σαββάτων αυτούς έφερον εις τα δικαστήρια και επέτασσον να εργαζώνται. Τέλος επέβαλον αυτοίς να γίνωνται δήμιοι και να αγχονίζωσι τους καταδίκους επί των τάφων των πατέρων των, ο ενομιζέτο ως καταφρόνητος ποινή τοις ένοχοις. Οι εβραίοι, προς τούτοις, κατ' εκείνους τους χρόνους διεκελεύοντο να μαστιγώνωσι, πομπεύωσι και παρασημειώσι τους κακούργους και να εκτελώσι τας επιβαλλομένας ποινάς. Δεινότερα όμως και αθλιότερα έπασχον οι τάλαινες υπό τους αμαθούς και καυχάζοντος όχλου, υβριζόμενοι, ονειδιζόμενοι, εμπτυόμενοι και παρωθούμενοι, αφού εξετέλουν την καταδίκην επί του καταδικασθέντος. Μη δυνάμενοι δε αυτοί να υποφέρωσι ταύτα, κατεβόησαν τω Φιλίππω και ούτος έγραψεν επιστολήν προς τους κατεπανίους της Κερκύρας, μαστρομασαρίου, φρουράρχους, Κοντοσταύλους, προς τον Βαΐλον, δικαστάς και νοταρίουσ απασης της Ρωμανίας, και απηγόρευσεν εις το εξής του να αγχονίζωσι επί των εβραϊκών μνημάτων, ή να ποιώσι τον δήμιον οι Ιουδαίοι, ή να κόπτωσι τα μέλη, ή ακρωτηριάζωσι τον αδικούντα Ιουδαίον ή απειθή εις τας παραβιάσεις. Να είναι άθικτα τα έπιπλα αυτών και σκεύη, και ελεύθεροι και απηλλαγμένοι πάσης πολιτικής εργασίας και βάρους κατά την ημέραν των Σαββάτων, του Πάσχα και τας άλλας εορτάς. Η πράξις αυτή εξεδόθη εν Νεαπόλει 12 Μαρτίου 1324, Ινδικτίωνος Η' ης.

Αυτή η συμπεριφορά της βίαιης στράτευσης, για την εκτέλεση απάνθρωπου έργου, κληροδοτήθηκε ως ιδιότητα. Σε κάθε περίπτωση οι εβραίοι, και στη Δύση και στο Ισλάμ, θα επιστρατεύονται ως δήμιοι και βασανιστές⁵ και ο φόβος για τη ζωή και την περιουσία τους, κυρίαρχο στοιχείο για χριστιανικά κράτη όπου ζούσαν, θα τους αναπτύσσει φιλοτουρκικά αισθήματα! Με αποτέλεσμα κάθε φορά που προβληματίζονται που να ταχθούν ή με ποιόν να συμπαραταχθούν, να προτιμούν την τουρκική από την χριστιανική σκέψη. Αφού η πρώτη, στηριζόμενη σε κάποια άρθρα του Κορανίου, τους ξεχώριζε δικαιώματα και ασφάλεια που την αρνιόταν ο χριστιανικός χώρος. Ο οποίος μάλιστα σε μία μάταιη προσπάθεια να τους απορροφήσει θρησκευτικά, μηχανεύτηκε, επανειλημμένα, να τους εξολοθρεύσει ως έθνος.

Γκέτο και Σημάδεμα

Η Βενετία, το κυρίαρχο τότε εις τη Μεσόγειο χριστιανικό κράτος, για να εξασφαλίσει την πολύτιμη ελληνική συμπαρατάξη στις συγκρούσεις της με τους Τούρκους, τους αξιολογεί στον πολιτικό χώρο της, στο ίδιο ευνοϊκό επίπεδο με τους γερμανούς! Τέτοια τοποθέτηση την αρνιέται στους πολυπληθείς εβραίους που δραστήριοι ζούσαν και στη μητρόπολη και στην περιφέρεια. «Εβραίοι, Τούρκοι και Σαρακηνοί, εξαιρούνται τοιαύτης βαθμολογίας».⁶

Για τούτο και για να ελέγχονται αποτελεσματικότερα, υποχρεούνται να διαβιούν σε ξεχωριστή συνοικία. Η υποχρέωση, αργότερα, θα μετατραπεί σε απαγόρευση ακόμα και να παραβιάζουν τις πύλες αυτών των οριοθετημένων συνοικιών, που ονομάστηκαν «γκέτο».⁷

Παρά ταύτα, με τον πλούτο που απόκτησαν, από τις εμπορικές μα ιδίως δανειοδοτικές-τοκογλυφικές επιδόσεις τους, μπόρεσαν από αρχικά στηρίγματα της οικονομικής ανάγκης, να μεταβληθούν σε δυνάστες, διεκδικώντας τις περιουσίες επωνύμων και ισχυρών. Στην Κέρκυρα από τη μεσιτεία του λαδιού, που σχεδόν μονοπωλιακά ενεργούν⁸ και κατά συνέχεια σύσταση πιστωτικών Τραπεζών, απέκτησαν τόση οικονομική άνεση που, παρά τις απαγορευτικές διαταγές, παραβίασαν τα όρια της συνοικίας τους και δανείζοντας φτωχούς και πλούσιους χριστιανούς, με τόκο υπέρογκο, άρχισαν να αποκτούν, με κατάσχεση, τα ακίνητά τους! Σπίτια, κτήματα, αγροτεμάχια. Τότε η Κυβέρνηση για να περιορίσει τη δράση και να μει-

ώσει την αγανάκτηση, ώρισε ανώτατο όριο επιτοκίου το 10% και απαγορεύθηκε στους εβραίους να κατέχουν ακίνητα έξω από τη συνοικία τους.⁹

Με τα χρόνια η παρουσία εβραίων στον αστικό χριστιανικό χώρο, των δύο αναφερθέντων νησιών, Κέρκυρα και Ζάκυνθο, από απαγορευμένη μετατράπηκε σε επικίνδυνη. Οι φανατικοί χριστιανοί τους λιθοβολούσαν και τους καταδίωκαν ως ανεπιθύμητα, ακάθαρτα, στοιχεία. Και τα παιδιά τους θεωρούνταν αντικείμενα χλεύης, σαρκασμού και προφηλακίσεων. Τούτο ανάγκασε στα 1532 την ενετική εξουσία να εκδώσει Διάταγμα για τους εβραίους της Κέρκυρας, φαινομενικά προς προστασία, που έμελλε να αποβεί το ύπατο δείγμα φυλετικής διάκρισης.

*«Ινα απαλάττωνται του λιθοβολισμού και της δια της θρησκομανίας καταδίωξεως, έφερον επί του στήθους σημείον τι κίτρινον. Ταύτης δε της σημοφορίας απηλάττοντο οι πληρόνοντες δουκάτα 10 κατ' έτος εις το δημόσιον ταμείον, ή οι προσενεγκάντες εκδουλεύσεις εις το δημόσιον. Ουδέν δικαίωμα πολιτικόν εχαίροντο εφ' όλης της Βενετοκρατίας, ουδέ ηδύναντο να αποκτώσιν ακίνητον περιουσίαν ή να εννοικιάζωσι γέας, επαύλεις, ή τιμαριωτικά αγαθά ή να μεσεγγυώσι και κατάσχωσι ακίνητον κτήμα προς εξόφλησιν πιστώματος ή οίκον ή άλλο τι κτήμα Χριστιανού (...). Εμποδίζοντο δε τοις Εβραίοις δημόσιαι λιτανείαι και πομπικαί εκφοραί νεκρών, διασκεδάσεις εις δημοσίους χορούς και εις τα καπηλεία ένθα εγένετο χαρτοπαίγνιον. Διεκωλύοντο έτι παντός πολιτικού επαγγέλματος, και αυτού του δικηγορικού και συμβολαιογράφου. Μόνον η δύνατο το του υποδικηγόρου να εξασκώσιν ου μόνον υπέρ ομογενών, αλλά και υπέρ χριστιανών».*¹⁰

Είναι οι πρώτες μαρτυρίες για το μετέπειτα κίτρινο Άστρο του Δαβίδ που μαρτυρικά οδηγούσε, στα μέσα του πολιτισμένου 20ού αι., ανθρώπινες ζωές στον αφανισμό! Έτσι άρχισε το σημάδεμα των εβραίων της Κέρκυρας. Το μέτρο θα επεκταθεί στις αρχές του 17ου αιώνα και στη Ζάκυνθο, όχι πια προς προστασία, αλλά για στιγματική διάκριση.

«Οι εβραίοι επί του φορέματος αυτών ώφειλον να φέρωσι σημείον τι διακρίσεως. Απηγορεύθη δε αυτοίς να γίνωνται υποδικηγόροι και το να απολαμβάνωσιν ιδιοκτησίας των Χριστιανών».

Το σημείο αρχικά ήταν κίτρινη κορδέλα στο καπέλο και αργότερα και στο στήθος. Σε περιπτώσεις ταξιδιού, το καπέλο έγινε μαύρο, έμεινε όμως η κορδέλα στο στήθος.¹¹

Έτσι ανθοφορούν τα ζιζάνια

Παρά τις ανωμαλίες της φυσικής συμβίωσης, σε στιγμές έκρυθμες και αποφασιστικές, μαζί με το χριστιανικό πληθυσμό επιστρατεύεται και ο εβραϊκός. Άλλοτε για αγκαρίες και όχι σπάνια για μάχιμες ενέργειες. Όσες όμως φορές εβραίος έφθασε με τις πράξεις του τα όρια του ηρωϊσμού και η εισφορά του σε αίμα στα πεδία των μαχών ή σε χρήμα την ώρα των στρατιωτικών αναγκών, τον ανέβαζε στις συνειδήσεις, η ιστορία των χριστιανών τον θέλει τελικά αρνησίθρησκο. Μετά τις τιμές απόδοσης από την κοινωνία και την πολιτεία, απολαμβάνει και του ευεργετήματος να χριστιανοποιηθεί, απαρνούμενος, καταγωγή θρησκεία και περιβάλλον.¹²

Στις πολλές όμως περιπτώσεις που εβραίοι κλήθηκαν να χρηματοδοτήσουν την άμυνα χριστιανικών πόλεων που τις απειλούσε το μισοφέγγαρο, το έπραξαν με χαρακτηριστική απροθυμία και ύστερα από απειλές και αναγκαστικές πιέσεις.¹³

Η Πολιτική Εξουσία, στο χριστιανικό χώρο, με τη δύναμη τη νομοθετική, αλλά και την ασυδοσία των ατόμων, υποβίβασε κοινωνικά και πολιτικά το εβραϊκό στοιχείο. Με το χρόνο στο περιθώριο που το έταξαν και στον περιορισμό που το εξανάγκασαν, άρχισε να παράγει αντικοινωνικά ζιζάνια με δράση έξω από τα γκέτο και με ευρύ ανατρεπτικό πνεύμα σε ότι δημιουργούσε καταπίεση.

Από την άλλη πλευρά η εξουσία του χρήματος, σε χέρια εβραϊκά, μπορούσε με σιγουριά να υπονομεύει και να διαφθείρει, όχι μόνο το σύστημα και τα όργανά του, μα σε περιπτώσεις κρίσιμες, να αποβαίνει ο αποφασιστικός χρηματοδότης του αντιχριστιανικού στρατοπέδου, με κίνδυνο ανατροπής της περιφερειακής και της γενικότερης ισορροπίας. Σε μία εποχή που ο Σταυρός, ο χριστιανικός δηλαδή κόσμος, βρίσκεται σε θανάσιμη σύγκρουση με το νεοφώτιστο Ισλάμ, η εβραϊκή παρέμβαση σε καίριες περιπτώσεις, αποτέλεσε τη δύναμη που επέφερε το αποφασιστικό πλήγμα.

Κατά την πολιορκία του Χάνδακα στα 1662, που κερκυραίοι, κεφαλήνες και ζακύνθιοι με πολλή αυταπάτηση συνέδραμαν τους πολιορκητές Ενετούς, οι εκεί εβραίοι «συνεμερίζοντο» με τους τούρκους και για την ενίσχυση της τουρκικής φρουράς, επρόσφεραν, αυθόρμητα, 3.000 ρεάλια.¹⁴

Αυτή η χειρονομία και ανάλογές της, που ανα-

πλασμένες και διογκωμένες περιφέρονταν στον πανικόβλητο χριστιανικό κόσμο, τοποθετούσαν τους εβραίους στο στρατόπεδο των επικίνδυνων εχθρών, μέσα στις κοινωνίες τους. Και ο λαός με την έφεση δαιμονιοποίησης ανάλογων ενεργειών, συνθέτοντας στιχουργήματα, έφτιαξε το είδωλο του εβραίου απαρράμιλλο με εκείνο του αποδιοπομπαίου σατανά!

Βέβαια οι εβραίοι στο μη τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο βαρύνονται με πολλές ανάρμοστες συμπεριφορές ενώ αντίστοιχα υφίστανται ισάριθμες απάνθρωπες προσβολές, που δεν τιμούν καμιάπλευρά. Χαρακτηριστικό η χριστιανική μεγάλη Εβδομάδα ήταν και για τους ισραηλίτες εβδομάδα των δικών τους παθών. Αλλίμονο σε όποιον τολμούσε να βρεθεί αντιμέτωπος με ομάδα εκκλησιαζομένων. Και την Μ. Παρασκευή έμεναν αποκλεισμένοι, πολλές φορές χωρίς φωτισμό, στα σπίτια τους, αμπαρωμένοι όσο μπορούσε ασφαλέστερα.

Στον τουρκοκρατούμενο χώρο τους ακολουθεί μία αποστροφή, από το υπόδουλο χριστιανικό στοιχείο και για την προνομιακή ανοχή, μέχρι ευμένεια, που δείχνουν οι τούρκοι απέναντί τους, και για τις πρωτοβουλίες τους. Οι ανώτεροι δυναστεύουν με το χρήμα. Τα κοινωνικά κατακάθια χρησιμεύουν ως παραδοσιακά όργανα βασανισμών και θανατικών εκτελέσεων. Για τούτο γίνονται λαομίσητα και ως δείγματα αποστροφής γενικεύονται στο θρησκευτικό επίπεδο.

Μια όαση άξια μνημόνευσης

Ανάμεσα στα δύο αυτά νησιά, Κέρκυρα και Ζάκυνθο, με τον έντονο αντιεβραϊσμό, υπάρχει μία όαση για το εβραϊκό στοιχείο, που ονομάζεται Κεφαλονιά. Σ' αυτό τον κοινωνικό χώρο ουδέποτε υπήρξε σύγκρουση ανάμεσα στο χριστιανικό και των δύο δογμάτων στοιχείο της και το εβραϊκό, κάτω από οποιοδήποτε καθεστώς ή κυριαρχία.¹⁵

Γιατί αυτή η ολιγάριθμη, μα κυρίως πολύ χαμηλών εισοδημάτων παροικία, ανίσχυρη να επιδράσει στη διαμόρφωση της οικονομίας του νησιού, παρέμεινε πάντα στο περιθώριο και της κοινωνικής ζωής, εξαρτημένη οικονομικά από τους πιστωτές, μεγαλέμπορους εβραίους της Κέρκυρας.¹⁶

Μάλιστα σε περιόδους πίεσης στη γειτονική Ζάκυνθο, εβραίοι χαμηλής οικονομικής στάθμης μεταναστεύουν στην Κεφαλονιά, όπου προσαρμοσμένοι στον κοινωνικό αποκλεισμό τους, διαβιούν χω-

ρίς προβλήματα φυλετικά ή θρησκευτικά και κυρίως χωρίς την ελάχιστη ανησυχία για διωγμούς ή καταδιώξεις.¹⁷

Η αναφορά της περίπτωσης της Κεφαλονιάς, είναι ενδεικτική του οικονομικού συντελεστή που εκθρέφει τη βία. Όπου και όταν απουσιάζει η οικονομική αντιμαχία και ο ανταγωνισμός που προκαλεί, το εβραϊκό στοιχείο, ως αμελητέο στην οικονομική διαμόρφωση, δεν ενοχλείται ούτε καν με την εφαρμογή ενεργών απαγορεύσεων!

Οι μύθοι του Σάϋλοκ

Αναφέρθηκε ήδη ο κίνδυνος που απειλούσε τους ισραηλίτες την χριστιανική εβδομάδα των παθών.¹⁸ Οι πράξεις βίας είναι χαρακτηριστικές κατά την εναλλασσόμενη στο χρόνο περίοδο αυτή, αναπαραγόμενες κατά τακτά διαστήματα. Ένα τέτοιο συμβάν, στη Ζάκυνθο του 1712, αξίζει να μνημονευθεί και επειδή καταχωρίστηκε ως ιστορικό γεγονός και για τα στοιχεία αντισημιτισμού που επέβαλε η εξέλιξή του.¹⁹

Προς τον Απρίλιον μήνα του έτους 1712 την Κυριακήν των Βαΐων έχαθη πενταετές παιδίον, το οποίον μεθ' όλας τας προσπάθειάς των γονέων και της κυβερνήσεως δεν εδυνήθη να ευρεθή. Το μέγα Σάββατον κατά μεσημβρίαν ο κ. Βουρδέρης επιστρέφων εκ των περι το ακρωτήριο Δαβίου κτημάτων του, εύρε κυματιζόμενον αυτό περί τη παραλία, ο σηκώσας διέκρινε τραύματα περί την κεφαλήν, τους πόδας και τας χείρας, και έφερεν εις την πόλιν ευθύς εις τον ναόν, όν πρώτον συνήντησεν. Η φήμη διεδόθη ότι ευρέθη το απολεσθέν παιδίον, ο εγνώρισαν και οι γονείς αυτού το επώνυμον Ζερβός, τρέξαντες μετά του λαού συρρεύσαντος εκεί πλήθους. Ιατρός δε προσκληθείς εις νεκροψίαν του σώματος, απεφάνθη, ότι επειδή επνίγη το παιδίον πεσόν τυχαίως εις την θάλασσαν, εκτύπησε και ετραυματίσθη. Αλλ' η επικρατούσα τότε πρόληψις, ότι οι Εβραίοι συνηθούσιν να μινύωσιν αίμα Χριστιανικόν εις τα λειψά (άζυμα) τα οποία τρώγουσι κατά τας εορτάς του Πάσχα, και τα τραύματα χειρών, ποδών και κεφαλής του σώματος του παιδός εστήριξαν υπόνοιαν εις το πλήθος, ότι οι Εβραίοι ήρπασαν το παιδίον και εσταύρωσαν δια να λάβωσι το αίμα. Κατ' εκείνας λοιπόν τας ημέρας των υπονοιών παίς τις λιθοβολήσας Εβραίον εγρονθοκοπήνθη υπ' αυτού. Την εκδίκησιν του Εβραίου ο λαός εξέλαβεν ως κίνημα παράτολμον, και μάλιστα ότι το παιδίον εφώναζεν, τώρα οι Εβραίοι μας δέρουσι ενώ

προχθές μας εσταύρωσαν το παιδίον. Έδραμαν διοάπαντες εις το φρούριον, όπου ώκει ο τότε προβλεπτής Πέτρος Βραγαδίνος κραυγάζοντες να τιμωρθώσιν οι σταυρώσαντες το παιδίον Ιουδαίοι. Ο προβλεπτής τάχιστα διέταξε να ανοιχθή ο τάφος του παιδίου και γίνηται άλλη νεκροψία εις το ενταφιασμένον σώμα υπό ιατρών. Οι επί τούτω ούν αποσταλλέντες ιατροί Βίντης, Χιόνης, Συγούρος και Παλλάδας εδήλωσαν ότι αι χείρες του παιδός και οι πόδες ήσαν τρυπημένοι. Ο παρασταθείς λαός μόλις ήκουσε τούτο, μη περιμείναντος την λοιπήν εξακρίβωσιν των ιατρών, ώρμησεν ευθέως εις τας οικίας των Εβραίων, οίτινες τότε κατώκουν εις διάφορα μέρη της πόλεως, και είχαν τρεις συναγωγάς και τα μακελεία των κατά τον δρόμον Πιετάν, όστις μέχρι του νυν διατηρεί το όνομα εβραϊκά μακελεία. Μανειωδώς επιπεσόντες κατ' αυτών έδειραν, ελάκτισαν, διέσυραν και εσύλησαν τας οικίας...

Σε μία κοινωνία με τόσο έντονα κοινωνικά προβλήματα, η ανοχή είναι δύσκολη υπόθεση και η ενοχή, και όταν ακόμα δεν υπάρχει, κατασκευάζεται ή εφευρίσκεται! Όλο το πρόβλημα ήταν να εξωσθούν οι εβραίοι από τους κοινούς συγκατοικίας χώρους και να περιοριστούν σε ελεγχόμενη (και οικονομικά) περιοχή, όσο πιο υποβαθμισμένη! Μόλις εκόπασαν τα γεγονότα οι σύνδικοι με ψήφισμα έκαμαν την δική τους, την αποφασιστική παρέμβαση:

Ωρίσθη του λοιπού ουδείς των Εβραίων να κατοική πλέον εις το μέρος της πόλεως ο ευαρεστεύεται, αλλ' εν τη συνοικία Γέτω, ήτις επί τούτω ωρίσθη εις το παράμετρον τι της πόλεως, και δια δύο σταυρωτών διόδων σχηματίζει σχήμα Σταυρού. Ταύτης αι τέσσαρες είσοδοι ετειχίσθησαν έχουσαι μόνον πύλας, εφών ετέθη το σύνολον του αγίου Μάρκου με την εξής επιγραφήν: In Cruce quia Crucifixerunt.²⁰

Δια του αυτού ψηφίσματος απηγορεύθη η εκ της συνοικίας έξοδος των Εβραίων από της Μεγάλης Πέμπτης μέχρι και της Νέας Τρίτης της διακαινισίμου, ότε καθ' όλον το διάστημα τούτο κλείονται και αι θύραι της εβραϊκής συνοικίας.²¹

Τότε τρεις εξέχουσες εβραϊκές οικογένειες της Ζακύνθου, οι Τσεκούλη, Ζαμπάτη και Μπούλη ασπάστηκαν τον χριστιανισμό και δέχτηκαν το βάπτισμα. Προφανώς γιατί έκριναν πως ζώντες σε μία χριστιανοκρατούμενη επικράτεια και μια κοινωνία αδιόρθωτα φανατισμένη, ήταν ο μόνος τρόπος να διασφαλίσουν και την περιουσία τους, αλλά και την ζωή των ίδιων και των οικογενειών τους.²²

Οι Θρύλοι τροφοδότες της βίας

Αυτό το περιστατικό με το θρύλο μάλιστα δημοτικού τραγουδιού, το οποίο είναι από τα χαρακτηριστικότερα στην ιστορία της Ζακύνθου, ως προς τις εκδηλώσεις, θα έχει τις απομιμήσεις του. Ξεκινώντας από ανάλογες αφετηρίες θα καταλήγουν σε αιματηρές εισβολές, στη μαντρωμένη πια συνοικία, όπου ο τρόμος και το μίσος θα συμπορεύονται.²³

Τον Οκτώβρη του 1798, με την κατάλυση της κυριαρχίας των δημοκρατικών γάλλων, ο όχλος αποχαλινωμένος λεηλατεί την πόλη της Ζακύνθου, κάτω από την ανοχή και την σκέπη της ρωσόφιλης παράταξης, του παλαιού δηλαδή αρχοντολογίου.

*Και άλλον μεν οίνον μεθοκοπήσαντες, άλλον δε διαχύσαντες, βεβακχευμένοι περιεφέροντο εις την πόλιν, φέρων ο μεν ψωμίον, ο δε κρέας, ο δε κομμάτια πανίων, ο δε μεταξωτά υφάσματα. Τέλος επιπίπτωσιν εις την Εβραϊκήν, και των δυστυχών Εβραίων τα πτωχικά οικήματα διαρπάζουσι, τους συναντωμένους ξυλίζουσιν εν ονόματι του Χριστού, και τας γυναίκας αυτών ατιμάζουσιν.*²⁴

Αυτό το πρόσφορο κλίμα για ταραχές τις μέρες του Πάσχα, είχε γίνει εθιμικό και στη Ζάκυνθο και στην Κέρκυρα που τα ανακλαστικά των περιστατικών της πυροδοτούσαν πράξεις βίας σε μακρινές αποστάσεις, χωρίς τοπική δικαιολογία!

Την Μ. Παρασκευή του 1891, ο φόνος χριστιανής παιδούλας στην Κέρκυρα, αποδίδεται στους εβραίους για τις φημολογούμενες ιεροτελεστίες τους, όπου ξεσπούν ταραχές και κακοποιήσεις των εβραίων του νησιού.²⁵ Τα γεγονότα φθάνουν στη Ζάκυνθο, ξεσηκώνουν το λαό, που φανατισμένος λεηλατεί και κατακαίει την εβραϊκή συνοικία. Ο απολογισμός είναι τραγικός, σε ανθρώπους και αγαθά. Ανάμεσά τους και πέντε χριστιανοί νεκροί από εβραϊκά χέρια!

Η εξαφάνιση ή ο βίαιος θάνατος μικρού χριστιανόπουλου, έστω και από άγνωστο περιστατικό, δεν σκηνοθετεί μοναδική αφορμή για την εξαπόλυση βίας. «*Το κάψιμο του Γιούδα*» που το ομοίωμά του, πολύ φροντισμένα, παριστά γνωστό εβραίο τοκογλύφο,²⁶ η προσέγγιση εβραίων κατά τη Μ. Βδομάδα σε χώρους με χριστιανόπουλα, ιδίως σχολεία, ακόμα και η απλή συνομιλία εβραίου με χριστιανόπουλο, τις κρίσιμες αυτές μέρες μεταβάλλονται σε πυροδότες του τεράστιου εκρηκτικού μίσους και αποστροφής που, από αιώνες, αμοιβαία σωρεύεται στις

δύο αυτές αλλόθρησκες κοινωνίες.

Από την άλλη πλευρά η ανευλάβεια ή απλή υπονοϊά της κατά τις πομπικές ιεροτελεστίες του Μεγαλοβδόμαδου, από παρατυχόμενους εβραίους, ακόμα και μιμητική η φραστική έκφραση ασέβειας προς τα δρώμενα της χριστιανικής λατρείας, είναι μέρος από το πλήθος αφορμών για σύγκρουση!

Αυτά τα γεγονότα που με αμοιβαία συνεισφορά, κάνουν το γύρω του κόσμου αναπλασσόμενα και διογκούμενα προκαλούν εκρήξεις σε απίθανα σημεία, αναστατώνοντας κοινωνίες ξένες προς το βασικό επεισόδιο και αμέτοχες στην ειδική ευθύνη.²⁷

Και θα χρειαστεί πολλή σύνεση, αλλά και το κύρος και η πυγμή της εξουσίας σε συστράτευση με ισχυρή ένοπλη δύναμη, ώστε από «παιδιαροκαμώματα» να μην εξελίσσονται, ανάλογες καταστάσεις, σε τραγωδία.

Ζάκυνθος: Πάσχα του 1877

Οι χαμηλού εισοδήματος Εβραίοι της Ζακύνθου ανέκαθεν είχαν μεταξύ τους προστριβές και διαμάχες, οι οποίες επιδεινώθηκαν το δεύτερο μισό του 19ου αι., που η οικονομική κατάσταση δεν εμφανίζεται καθόλου ανθηρή. Τόσο μία δεκαετία πριν την Ένωση, όσο και μία εικοσαετία μετά. Αποτέλεσμα του οξύτατου μεταξύ τους ανταγωνισμού, που πολλούς από τις αρχές του αιώνα τους ανάγκασε να μεταναστεύσουν σε γειτονικά νησιά, με στόχο την Κρήτη,²⁸ για να αποφύγουν την πτώχευση και τα εξ αυτής επακόλουθα.

Γενικά η οικονομία των ασθενέστερων εβραϊκών στρωμάτων που ζουν στα Επτάνησα, πολύ ευάλωτη και ευαίσθητη σε δοκιμασίες που προκαλούνται από πολιτικά γεγονότα, φυσικές καταστροφές και κοινωνικές αναταραχές, δεν διέθετε την υποδομή να αντέξει. Έτσι οικογένειες ολόκληρες μεταβάλλονται σε νομάδες που κυνηγούν περιστασιακά τον επιούσιο.

Οι απειλές, οι γρονθοκοπισμοί και οι τραυματισμοί είναι μόνιμες καταστάσεις ανάμεσά τους, περιστατικά με τα οποία ασχολείται η αστυνομία, σε καθημερινή βάση. Παράδειγμα καθόλου παιδαγωγικό, που αντανakλά στην παιδική ηλικία της μειονότητας, αναπαράγοντας ατίθασα και «*ανάγωγα τέκνα*». Που και αυτά, με τη σειρά τους, περενοχλούν τους πολίτες, συμπλέκονται με τα χριστιανόπουλα και δημιουργούν επεισόδια που μόνο η εξουσιαστική αντιβία, με μέσα τρομοκρατικά, καλείται να χαλιναγωγήσει!

Αν σ' αυτά τα ειδικά στοιχεία προστεθεί και όλο το απωθητικό δυναμικό που σωρεύεται από τις προαιώνιες αιτίες που αναφέρθηκαν, τότε γίνεται κατανοητό πως στην κοινωνία της Ζακύνθου, η περίοδος του Πάσχα, ήταν μία επικίνδυνα έκρυθμη περίοδος που μπορούσε με ελάχιστη απεισκευσία ή αδράνεια να αποβεί μοιραία και για τις δύο κοινότητες του νησιού. Και επειδή η μετά την Ένωση πολιτική κατάσταση απόβλεπε στον προσεταιρισμό των εβραίων, που αποκτώντας πολιτικά δικαιώματα μεταβλήθηκαν σε υπολογίσιμο εκλογικό δυναμικό, ο Τύπος, δέσμιος στον τοπικό κομματάρχη, προσπαθεί κατά την ερμηνεία των γεγονότων να προσδώσει αντιπολιτευτικά κίνητρα!

Έτσι η κομματική φατρία, σαν νεόκοπος συντελεστής, μπαίνει σε μία διαδικασία συνηθισμένη από παλιά να παράγει αναταραχές. Πολύ μάλιστα που αυτές τις στιγμές το εβραϊκό στοιχείο, ως συμπαγής πολιτική δύναμη, μετατοπιζόμενο μπορούσε να παρουσιάσει εκπλήξεις.

Αυτή η διαπίστωση μεγενθύνεται, γιατί μετά την Ένωση το κόμμα του γιατρού Κωνσταντίνου Λομβάρδου κυριαρχεί στον πολιτικό στίβο της Ζακύνθου επηρεάζοντας άμεσα όλες τις εξελίξεις. Και η ένταση των ανακλαστικών εξαρτάται από το αν ο πολιτικός αυτός βρίσκεται, ως υπουργός, στην Κυβέρνηση ή ως αδίστακτος βουλευτής στην αντιπολίτευση.

Στην πρώτη περίπτωση, η παντοδυναμία του στελεχώνει όλα τα κυβερνητικά και διοικητικά κλιμάκια του νησιού, ώστε να λειτουργούν κατά τις εντολές και επιθυμίες του. Στην αντίθετη περίπτωση, οι αντιπολιτευόμενοι τον αποδυναμώνουν με την μετάθεση ή απόλυση των ανθρώπων του και την αντικατάσταση με πρόσωπα της δικής του επιρροής.

Σ' αυτή τη δεύτερη τη θέση της αντιπολίτευσης, βρέθηκε το λομβαρδιανό κόμμα το Πάσχα του 1877 οπότε εφημερίδα της Ζακύνθου, δημοσίευσε την πληροφορία «*περί κακοποιήσεως των Ισραηλιτών*». ²⁹ Ο εισαγγελέας του νησιού αναλογιζόμενος τις συνέπειες, αλλά και το πολιτικό κόστος για την κυβέρνηση που υπηρετεί από μία σύσσωμη εβραϊκή διαμαρτυρία, απευθύνει το 1117 έγγραφό του προς τον προϊστάμενο της μοίρας Ζακύνθου Μοίραρχο

Ευάγγελο Σκίπη,³⁰ ζητώντας υπεύθυνη ενημέρωση.

Πώς ανατράπηκε ένα προγκρόμ

Ο μοίραρχος με πείρα πολύχρονης, αν και διακοπτόμενης, θητείας στη Ζάκυνθο, πρόλαβε να γνωρίσει πρόσωπα και καταστάσεις από άμεση αντίληψη. Και παρά τον μη υποκρυβόμενο παλαιοελλαδίτικο αντισημιτισμό του, αξιολογεί τα επεισόδια σύμφωνα με τις κοινωνικές τους διατάσεις, αποφεύγοντας σκόπιμα την πολιτική η οποία, αναμφίβολα, θα του δημιουργούσε προβλήματα με την τοπική φατρία.

Κατά την άποψή του, ανάμεσα στους ισραηλίτες της Ζακύνθου, επικρατεί

διχόνοια και διαμάχη. Σε τέτοιο βαθμό που η χωροφυλακή αναγκάστηκε να εγκαταστήσει αστυνομικό σταθμό στη συνοικία τους για να διασφαλίσει την τάξη. Οι συμπλοκές ανάμεσά τους είναι συχνές και επαναλαμβανόμενες, όπως διαπιστώνεται και από τις καταδικαστικές αποφάσεις των δικαστηρίων.

Το παράδειγμα των μεγάλων ακολουθούν τα παιδιά, τα οποία παρενοχλούν τόσο τα συνομήλικά τους χριστιανόπουλα, όσο και τους μεγάλους, σε μία διαιωνιζόμενη αντιπαλότητα.

Την Μ. Παρασκευή αυτού του χρόνου, κατά την περιφορά του Επιτάφιου ανά την πόλη, ως το έθιμο, δύο παρατυχόντες σε ένα υπόστεγο της αγοράς εβραίοι, εκτός που συνέχιζαν να καπνίζουν μη σεβόμενοι την ιερή στιγμή, επιπλέον «*ασεβώς εμόρφαζον τον Σταυρόν και το πλήθος διερχόμενον*». Η διαπίστωση επικυρώνεται με τη μαρτυρία αξιόπιστων μελών της ορθόδοξης κοινωνίας, που αυτόπτες μάρτυρες της «*θρησκευτικής προσβολής*», προσπάθησαν να παραβλέψουν το γεγονός για να μη λάβει άπρεπες διατάσεις. Τούτο πειθεί τον Μοίραρχο, όχι μόνο για την αλήθεια της μαρτυρίας, αλλά και για την συμπεριφορά της κάθε πλευράς.

Η αποτροπή μιας σύρραξης αυτόματα καταρρίπτει και τους ισχυρισμούς της εβραϊκής πλευράς και των υποστηρικτών της «*περί κακοποιήσεως των Ισραηλιτών*» αφού παρότι προκαλούντες αγνοήθηκαν και αυτοί και οι «*ασεβείς πράξεις των*».

Αυτό όμως που οι μεγάλοι προσπέρασαν με σύνε-

ση και ψυχραιμία, δεν το άφησαν αναπάντητο τα παιδιά! Τα χριστιανόπουλα, όχι μόνο επιτέθηκαν στους δύο εβραίους, μόλις τους αντιλήφθηκαν, αλλά με την αναταραχή που δημιουργήθηκε ξεσηκώθηκε όλος ο παιδόκοσμος που άρχισε πυκνό πετροπόλεμο εναντίον των χωροφυλάκων, που προσπαθούσαν να καλύψουν τους εβραίους και να τους φυγαδεύσουν.

Ευτυχώς, όταν η μάζα των μεγάλων κινητοποιήθηκε απειλητικά, η χωροφυλακή με τις κινήσεις της απέτρεψε τη γενικότερη σύρραξη, που μπορούσε να λάβει τέτοιες διατάσεις και ένεκα και της μέρας να αποτελέσει ένα ακόμα μελανό σημείο στην πορεία της συνύπαρξης των δύο κοινοτήτων.

Ο Μοίραρχος υποβαθμίζοντας, από λόγους πολιτικής ανάγκης, το γεγονός το χαρακτηρίζει παιδιαροκαμώματα «*πράξεις των παιδών*» εκδοχή που με καμία κριτική δεν αποτιμάται από τη μελέτη της αναφοράς του. Απλώς με τους αποφασιστικούς χειρισμούς του, γνώστης των συγκυριών, απέτρεψε την εκτροπή μιας ιερής πομπής, σε οχλοκρατούμενη λαίλαπα!

Γιατί, ίσως δεν πρόλαβε να το μελετήσει, πως δυστυχώς, από αιώνες αιώνων, από τέτοια «παιδιαροκαμώματα» ξεκίνησαν αντιπράξεις που κατέληξαν σε ενέργειες από τις οποίες ο άνθρωπος αποστρέφει το πρόσωπό του από αισχύνη.

Σημειώσεις

1. Βλ. Λεωνίδα Χ. Ζωή, *Λεξικόν Ιστορικών και Λαογραφικών Ζακύνθου*, τομ. Α', Αθήναι 1963, σ. 174.
2. Ματθαίου 27, 25-26
3. Παναγιώτου Χιώτου, *Ιστορικά Απομνημονεύματα*, Γ', Κέρκυρα εκ της τυπογραφίας της Κυβερνήσεως, 1863, σ. 514. Του ίδιου, *Απομνημονεύματα της νήσου Ζακύνθου*, τομ. Β', εν Κερκύρα εν τω τυπογραφείω της Κυβερνήσεως 1858, σ. 514.
4. Παναγιώτης Χιώτης, *ό.π.*, Β', σ. 490-491.
5. Κωνσταντίνου Σαθά, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, Αθήνησιν 1869, σ. 214.
6. Παναγιώτης Χιώτης, *ό.π.*, Γ', σ. 71.
7. Ghetto - Χυτήριο. Τοποθεσία της Βενετίας όπου το 1516 ιδρύθηκε η πρώτη, περιτοιχισμένη, εβραϊκή συνοικία.
8. Παναγιώτης Χιώτης, *ό.π.*, Γ', σ. 533.
9. Στο ίδιο, σ. 152.
10. Στο ίδιο, σ. 515. Είχε προηγηθεί στην Ενετική μητρόπολη το Διάταγμα της βενετσιάνικης Γερουσίας και του Συμβουλίου των Δέκα της 26 Μαρτίου 1496 και 11 Μαρτίου 1517 δια του οποίου όλοι οι εβραίοι κάτοικοι της μητρόπολης και των κτήσεων έπρεπε να φέρουν διακριτικό σημείο εις το στήθος, κίτρινη ταινία και καπέλο κίτρινο (Λεωνίδα Ζώης, *ό.π.*, σ. 174).
11. Λεωνίδα Ζώης, *ό.π.*, Α', σ. 175, Παναγιώτης Χιώτης, *ό.π.*, Γ', σ. 235.
12. Παναγιώτης Χιώτης, *ό.π.*, Γ', σ. 381-382.
13. Στο ίδιο, σ. 697-698.
14. Στο ίδιο, σ. 222.

15. Βλ. Αγγελο-Διονύση Δεμπόπου, *Ξένες Παροικίες στην Κεφαλονιά*, Αργοστόλι, 1996, σ. 28, 35-36, 39-40, 112-115.
16. Στο ίδιο, σ. 81, 85.
17. Στο ίδιο, σ. 54, 79.
18. Λεωνίδα Ζώης, *ό.π.*, Α', σ. 175.
19. Παναγιώτης Χιώτης, *ό.π.*, Γ', σ. 346-350. Λεωνίδα Ζώης, *ό.π.*, σ. 175.
20. Εκείνοι που σταύρωσαν στο σταυρό να σταυρωθούν.
21. Λεωνίδα Ζώης, *ό.π.*, Α', σ. 175. Παναγιώτης Χιώτης, *ό.π.*, Γ', σ. 347-348.
22. Για το επεισόδιο υπάρχει και δημοτικό ποίημα, καθώς και καταχώριση σε βιβλίο των Ληξιαρχικών πράξεων του ναού του Αγίου Νικολάου των Ξένων (Ζακύνθου). Βλ. Παναγιώτη Χιώτη, *ό.π.*, Γ', σ. 347-350 *Τα Ιουδαϊκά*, Ζακύνθω ΑΩΞΑ, Εκδόσεις Μορφές, πρόλογος σ. δ' - ιβ'.
23. Λεωνίδα Ζώης, *ό.π.*, σ. 175.
24. Παναγιώτης Χιώτης, *ό.π.*, Γ', σ. 686.
25. Λεωνίδα Ζώης, *ό.π.*, σ. 175.
26. Στο ίδιο, σ. 175.
27. Βλ. Τα Ιουδαϊκά, *ό.π.*, σ. ιβ' - ιε'.
28. Αγγελο-Διονύσης Δεμπόπου, *ό.π.*, σ. 38.
29. Δεν μπόρεσε να εντοπιστεί η εφημερίδα επομένως και το δημοσίευμα. Επειδή όμως ο Κωνστ. Λομβάρδος βρίσκεται εκτός κυβερνήσεως, εικάζονται πως πρόκειται για δικό του δημοσιογραφικό όργανο, που θέλησε με αυτό αφ' ενός να προσεταιριστεί το εβραϊκό στοιχείο και αφετέρου να αντιπολιτευθεί τους αρμοδίους που ανήκουν στο κυβερνητικό στρατόπεδο.
30. Ο Μοίραρχος Ευάγγελος Σκίπης για τρίτη φορά τοποθετημένος στη μοίρα Ζακύνθου, μόλις ένα χρόνο πριν έλαβε αυτή τη μετάθεση που συμπύπτει με την απομάκρυνση του Κ. Λομβάρδου από την κυβέρνηση. Πιθανώς έφθασε σε αντικατάσταση κάποιου λομβαρδιανού που έχασε τα στηρίγματά του, όπως συνέβαινε τότε.

[Ο κ. Αγγελο-Διονύσης Δεμπόπου είναι ιστορικός ερευνητής-λαογράφος, του οποίου εργασίες για την παρουσία των Εβραίων στα Επτάνησα έχουν δημοσιευθεί κατά καιρούς στο περιοδικό μας. Η παρούσα εργασία του με βάση ιστορικά δεδομένα οδηγεί σε ευρύτερους προβληματισμούς.]

Σημείωση «Χρονικών»:

Σχετική παλαιά βιβλιογραφία με τα όσα αναφέρονται στο άρθρο:

- Φ. Καρρέρ, *Ιουδαϊσμός και Χριστιανισμός*, στο αντίτυπο που διαθέτουμε δεν υπάρχει δυστυχώς ενδεικτικό ημερομηνίας εκδόσεως αλλά είναι του 19ου αι. Στο εν λόγω βιβλίο υπάρχει κεφάλαιο «Περί Εβραίων και του σφαγιασθέντος εν Ζακύνθω χριστιανόπαιδου το 1712».
- Γεωργίου Δ. Ζαβιτσιάνου, *Ο καταδιωγμός των Εβραίων εν τη ιστορία*, Εν Κερκύρα Τύποις Ν. Πετσάλη, 1891.
- Σεργίου Χ. Ραφτάνη, *Τα «Ιουδαϊκά»*, Ζάκυνθος 1861.
- Πέτρου Α. Κασσιμάτη, *Αίμα, Εβραίοι, Ταλμούδ*, Εν Αθήναις 1891.

Οι φωτογραφίες της Ζακύνθου που κοσμούν το παρόν άρθρο είναι από το Αρχείο του κ. Διονύση Μουσμότη.

Η μαύρη βίβλος των Βουλγαρικών εγκλημάτων κατά των Εβραίων 1941-1944

Ευθύς, μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου τα Πανεπιστήμια Αθηνών και Θεσσαλονίκης εξέδωσαν από κοινού (Αθήναι, 1945) την *Μαύρη Βίβλο των Βουλγαρικών εγκλημάτων εις την Ανατολικήν Μακεδονίαν και Δυτικήν Θράκην 1941-1944*.

Στο κεφάλαιο XIV της ιστορικής Μαύρης Βίβλου με τίτλο «Εξόντωσις των Ισραηλιτών» περιλαμβάνονται τα παρακάτω. Ιδιαίτερη σημασία έχει η τελευταία συμπερασματική παράγραφος του επισήμου αυτού κειμένου:

Ως προς τους Εβραίους οι Βούλγαροι κατ' αρχάς εφήρμοσαν τα ίδια μέτρα, τα οποία και προς τους Έλληνας, μόνον κάπως αυστηρότερα. Απαγόρευσιν της εργασίας, δήμευσιν και κατάσχεσιν περιουσιών, αφαιρέσιν τιμαλφών. Επί πλέον επέβαλαν εις αυτούς να φέρουν εις το στήθος κιτρίνην πεντάλφαν, δεν επέτρεπαν να περνούν από κεντρικούς δρόμους και να συχνάζουν εις κινηματογράφους και εις άλλα κέντρα.

Πρέπει να σημειωθή ότι τους Εβραίους της Βουλγαρίας δεν τους ηνώχλησαν πολύ και έτσι, όταν εγύρισαν τα πράγματα προσκάλεσαν ξένους, ιδίως Αμερικανούς, δια να δείξουν πώς αντέστησαν εις τας πιέσεις των μισητών Γερμανών.

Εις τα κατεχόμενα όμως ελληνικά μέρη προέβησαν εις πλήρη εξόντωσιν των Εβραίων. Εις τας Σέρρας π.χ. μάς είπαν, ότι μίαν νύκτα ήναψαν όλα τα φώτα των δρόμων και εντός ολίγου η πόλις εγέμισε από θρήνους και οδυρμούς. Οι Έλληνες κλεισμένοι εις τα σπίτια των από ενωρίς, δεν ήξευραν τι συνέβαινε: την επομένην δεν υπήρχεν ούτε εις Εβραίος εις την πόλιν.

Είδομεν εις την Καβάλλαν τον Πρόεδρον της Ισραηλιτικής Κοινότητος Ανατολικής Μακεδονίας και Δ. Θράκης κ. Μωϋσή Πετσάχ (Πρβ. παράρτημα 111 υπ' αριθ. 33), ένα από τους ολίγους που επέστρεψαν. Είναι φυσικά ο μόνος επιζών από την οικογένειάν του. Μας επληροφόρησεν ότι ο εβραϊκός πληθυσμός της Α. Μακεδονίας και της Δ. Θράκης ανερχόμενος εις 9.000 ψυχάς περίπου, απήχθη την νύκτα της 3ης προς την 4ην Μαρτίου του 1943. Τα μεσάνυχτα είχαν συλληφθή όλοι, εκλείσθησαν εις

αποθήκας και μετά τρεις ή τεσσάρας ημέρας μετεφέρθησαν εις Άνω Τζουμαγιάν, Ντούπνιτσαν, Σόφριαν και τέλος Λομ, όπου παρεδόθησαν εις τους Γερμανούς δια τα περαιτέρω.

Ποία ήτο εκεί η τύχη των μας το είπεν ο κ. Χαΐμ Κάλβο, από την Θεσσαλονίκη, τον οποίον συνηντήσαμεν επίσης εις το γραφείον της Ισραηλιτικής Κοινότητος εις την Καβάλλαν (Πρβ. παράρτημα II υπ' αριθ. 36). Είχε κατορθώσει να δραπετεύση μέσα εις την ταραχήν της ρωσικής προελάσεως και επέστρεψε μόνον αυτός από τα 27 μέλη της οικογενείας του. Εις το χέρι του ήταν εγχαραγμένος ο αριθμός 122.060 με ένα τρίγωνον υπό κάτω.

Όταν έφθασαν εις το απαίσιας μνήμης Άουσβιτς της Σιλεσίας, μάς είπε, εχώρισαν οι Γερμανοί όλα τα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, μέχρι ηλικίας 14 ετών, τα έκλεισαν εις θαλάμους, όπου τα εθανάτωσαν με ασφυκτικά αέρια και έπειτα τα έκαυσαν εις ειδικά κρεματόρια, τα οποία υπήρχαν προς τον σκοπόν αυτόν, 5 εις το Άουσβιτς, 4 εις το Μπιργκενάου και 1 εις το Λούμπλιν. Οι άλλοι εδούλευαν σαν σκλάβοι και κάθε ολίγο εγίνετο επιθεώρησις. Οι ιατροί τους εγύμνωναν και οι ακατάλληλοι προς εργασίαν εστέλλοντο εις τους θαλάμους και απ' εκεί εις τα Κρεματόρια.

Από τους 9.000 Εβραίους της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δ. Θράκης επέστρεψαν 36 εις την Καβάλλαν, 4 εις την Δράμαν, 27 εις την Κομοτινήν, 2 εις την Ξάνθην, 70 ψυχαί περίου, γυμνοί και χωρίς οικογένειαν.

Ημείς οι Έλληνες, οι οποίοι θεωρούμεν ως ένα από τους μεγαλύτερους τίτλους τιμής, ότι εις την Πα-

τρίδα μας ποτέ δεν υπήρξε μισαλλοδοξία ή αντισημιτισμός και τους Έλληνες πολίτες θεωρούμεν όλους, ανεξαρτήτως καταγωγής ή θρησκείας, ίσους εις δικαιώματα και υποχρεώσεις, με ιδιαίτερον αποτροπιασμόν συλλογιζόμεθα την τραγικήν μοίραν των Ισραηλιτών συμπολιτών μας, των οποίων τα παθήματα μάς κάμνουν σχεδόν να λησμονούμεν τα ιδικά μας. Με συγκίνησιν συλλογιζόμεθα την ευγενικήν χειρονομίαν των Ελληνοεβραίων της Αιγύπτου, οι οποίοι έστειλαν εις τον Αρχιεπίσκοπον Αθηνών μίαν Ελληνικήν σημαίαν, κεντημένην από θυγατέρας του Ισραήλ, δια να υψώνεται κατά τας εορτάς εις τον Ναόν της Μητροπόλεως και υπενθυμίζει εις τους Αθηναίους την ευγνωμοσύνην των Ισραηλιτών δια την στοργήν με την οποίαν τους περιέβαλε ο Ελληνικός Λαός και η Ορθόδοξος Εκκλησία.

Καβάλα, 1943. Οι βουλγαρικές αρχές κατοχής καταγράφουν τους Εβραίους, τους οποίους στη συνέχεια θα παραδώσουν στους Γερμανούς. Η πορεία προς το Ολοκαύτωμα μόλις αρχίζει...

Έκθεσις της Ισραηλιτικής Κοινότητος Ανατολικής Μακεδονίας - Δυτικής Θράκης προς τον καθηγητήν του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Δημ. Χόνδρον.

Ισραηλιτική Κοινότης
Ανατ. Μακεδονίας - Δυτικής Θράκης
Καβάλλα
Αριθ. Πρωτ. 11

Εν Καβάλλα τη 23 Απριλίου 1945

Κατόπιν των προφορικών μας συνομιλιών περί των εν τη Ανατολική Μακεδονία και Θράκη ευρισκομένων Ισραηλιτών, σάς γνωρίζομεν εγγράφως ότι:

Η Καβάλλα προ της κατοχής και μέχρι τέλη Φεβρουαρίου του 1943 είχε περί τους 2.500 Ισραηλίτας, μεταξύ των κατοίκων της ανάλογον πληθυσμόν εί-

χαν όλαι αι άλλαι πόλεις της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, ήτοι εν συνόλω 9.000 περίπου.

Με την κατοχήν της περιφέρειας μας υπό των βαρβάρων κατακτητών (Βούλγαροι) και μετά την άρνησιν εκ μέρους μας να γίνωμεν όργανα κατασκοπικής συνεργασίας, η ζωή των Ισραηλιτών μέρα με την ημέρα, εγένετο ανυπόφορος.

Τα αρχικά βουλγαρικά μέτρα κατά των Ισραηλιτών ήσαν:

- α) Η επιστράτευσις των νέων σε καταναγκαστικά έργα.
- β) Η καταγραφή της περιουσίας, η δήμευσις του 20% αυτής -και η δέσμευσις του υπολοίπου.
- γ) Η υποχρεωτική τοποθέτησις του Πεντάλφα, χρώματος κίτρινου, εις σημείον του στήθους εμφανές και εις τας θύρας των οικιών και των καταστημάτων.
- δ) Η κατάσχεσις όλων των τιμαλφών ειδών.
- ε) Η απαγόρευσις πάσης εργασίας εις όλους τους Ισραηλίτας έμπορους, υπαλλήλους, εργάτας και αυτούς τους αχθοφόρους.
- ζ) Η απαγόρευσις της διελεύσεως από τας κυριωτέρας οδούς των πόλεων, της εισόδου εις τα δημόσια θεάματα και κέντρα ψυχαγωγίας.

Εις τας λεπτομέρειας η υπόλοιπη ζωή μέχρι της 27-1-43 ήτο η αυτή με την των εν τη περιφέρειά μας ευρισκομένων Ελλήνων. Από της 27-1-43, με την επιστράτευσιν των 460 Ισραηλιτών της περιφέρειας μας, εκ των οποίων οι 300 πολιτικώς επιστρατευμένοι και οι 60 στρατιωτικώς, αρχίζει το εξολοθρευτικόν πρόγραμμα της φυλής μας και τελειώνει με το γενικό ξεσήκωμα υπό των Βουλγάρων στις 3-3-43 και με την παράδοσιν υπ' αυτών στις 20-11-43 εις τους δημίους Γερμανούς από την παραδουνάβιον πόλιν Λομ.

Οι 460 επιστρατευθέντες μετεφέρθησαν προς εργασίαν εις τας σιδηροδρομικάς γραμμάς Σιδηροκάστρου - Σιμιτλή, εκ των οποίων οι 400 παρεδόθησαν με τους υπολοίπους Ισραηλίτας εις τους Γερμανούς, οι δε υπόλοιποι 60 παρέμειναν, άλλοι μεν εργαζόμενοι ολημερίς υπό σκληράς συνθήκας (πέινα, γύμνια, ψείρα, κρύο και τακτικό απάνθρωπο αλύπητο ξυλοδαρμό), άλλοι δε μετά πάροδον ολίγου χρονικού διαστήματος μετεφέρθησαν από τα αναγκαστικά έργα εις στρατόπεδον συγκεντρώσεως,

όπου έζων υπό δυσμενεστέρας συνθή-
κας.

Ο Εβραϊκός πληθυσμός της Ανα-
τολικής Μακεδονίας και της Δυτικής
Θράκης ξεσηκώθηκε την νύκτα της 3ης
προς την 4ην Μαρτίου εντός 2-3 ωρών,
αρχίσαντος του ξεσηκώματος από της
12ης μεσονυκτίου ώρας. Μετεφέρθησαν εις καπνα-
ποθήκας, απ' όπου μετά παρέλευσιν 3-4 ήμερων,
τους μετέφερον εις το εσωτερικόν της Βουλγαρίας,
ήτοι κατά σειράν Άνω Τζουμαγιά - Ντούπνιτσα - Σό-
φια - Λομ.

Ελεεινούς και τρισαθλίους, όπως ήσαν, πεινασμέ-
νους και κουρελιασμένους, αφού οι άτιμοι κατακτη-
ταί τους έκλεψαν ό,τι είχαν και ό,τι δεν είχαν, τους
παρέδωσαν εις τους δημίους Γερμανούς συνεργάτας
των και έκτοτε αγνοείται η τύχη των.

Καβάλλα - Εβραϊκή συνοικία
(Από τη Μαύρη Βίβλο)

Οι διασωθέντες προς το παρόν Ισ-
ραηλίται της Ανατολικής Μακεδονίας
και της Δυτικής Θράκης είναι περίπου
65 - 70 (Καβάλλα 36, Δράμα 4, Ξάν-
θη 2, Κομοτινή 27), όλοι γυμνοί, χω-
ρίς σπίτια, απένταροι και χωρίς οικο-
γένεια.)

Αυτά, κύριε, είναι εν ολίγοις τα αποτελέσματα του
βουλγαρικού διωγμού εναντίον των Ελληνοεβραίων.

Δεν παραλείπομεν να σας γνωρίσωμεν, ότι οι
Εβραίοι της Βουλγαρίας δεν υπέστησαν ειμή μόνον
οικονομικές ζημίας (απαγόρευσις εργασίας, κατά-
σχεςις 20% περιουσίας των).

Μετά τιμής,
Διά την Ισραηλιτικήν Κοινότητα
Ο Πρόεδρος
Μωϊς Πεσσάχ

Βουλγαρικά στοιχεία για την εκτόπιση των Εβραίων

Στοιχεία σχετικά με τη σύλληψη και την
εκτόπιση - θανάτωση στην Τρεμπλίνκα
των Ελλήνων Εβραίων που ζούσαν στη
Μακεδονία και στη Θράκη περιλαμβάνο-
νται στο μελέτημα της Καθηγήτριας της Σύγχρονης
Βουλγαρικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Σόφιας
Ρουμιάνας Μαρίνοβα-Χρηστίδη, με τίτλο «Η μετα-
χείριση των Εβραίων στη Βουλγαρία κατά τη διάρκεια
του Β' Παγκοσμίου Πολέμου: Ευρωπαϊκή εξαίρεση»,
στον τόμο **Το Ολοκαύτωμα στα Βαλκάνια** (Εκδό-
σεις Επίκεντρο, 2011).

Στο μελέτημα αναφέρεται ότι «Στη συνάντησή
του με το Χίτλερ και τον Ρίμπεντροπ, την 1η Απρι-
λίου 1943 στο Μπέρχεσταγκ, ο Βούλγαρος βασι-
λιάς Μπόρις Γ' υπογράμμισε ότι είχε συμφωνήσει
για την απέλαση στην Ανατολική Ευρώπη μόνο των
Εβραίων από τη Μακεδονία και τη Θράκη. Από τους
Εβραίους στην ίδια τη Βουλγαρία ήθελε να απελά-
σει μόνο ένα μικρό αριθμό "μπολσεβίκους, κομμου-
νιστικά στοιχεία" ...».

Ειδικά για την απέλαση δημοσιεύονται τα παρα-
κάτω:

«Με τη σύμπραξη των βουλγαρικών διοικητικών
και αστυνομικών αρχών, μεταξύ 18ης και 29ης Μαρ-
τίου 1943, περίπου 11.350 Εβραίοι από την Αιγαιακή

Θράκη και τη Μακεδονία απελάθηκαν για την Πολω-
νία, όπου σχεδόν όλοι πέθαναν στο γερμανικό στρα-
τόπεδο συγκέντρωσης της Τρεμπλίνκα. Σε μυστική
έκθεση του Γερμανού προξένου στα Σκόπια Βίτε προς
τη γερμανική διπλωματική αποστολή στη Σόφια, της
18ης Μαρτίου 1943, διαβάζουμε τα ακόλουθα:

"Η απέλαση πραγματοποιήθηκε χωρίς παρα-
χές και χωρίς αντίδραση εκ μέρους των Εβραίων
[...]. Ενώ ο μακεδονικός πληθυσμός χωρίς εξαίρε-
ση χαιρετίζει την κράτηση των Εβραίων και με χα-
ρά δηλώνει ότι μετά απ' αυτόν στην αγορά μπο-
ρούν να βρεθούν τρόφιμα κάθε είδους, κυρίως γά-
λα, σπορέλαιο, αυγά και κρέας, και αυτά σε τιμές
χαμηλότερες κατά 50% από τις προηγούμενες [...].
Ευχάριστο είναι το γεγονός ότι μετά την απομά-
κρυνση των Εβραίων το μεγαλύτερο μέρος του
πληθυσμού έχει καταλάβει τι είδους βάρος αντι-
προσώπευαν [οι Εβραίοι]. Πριν απ' όλα, αυτός [ο
μακεδονικός πληθυσμός] παρατήρησε ότι στην
αγορά των τροφίμων μπαίνει τέλος στη ληστεία.
Παρά την επιτυχία αυτή, από στρατιωτική και πο-
λιτική οπτική γωνία, είναι απαραίτητο να απομα-
κρυνθεί και ο τελευταίος Εβραίος από τη Μακε-
δονία, αποστερώντας έτσι τις εχθρικές δυνάμεις
από τους πιο αξιόπιστους τους βοηθούς».

Ιερά Σκεύη Φωτισμού στην Εβραϊκή Θρησκεία και Παράδοση

Της ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΣ ΛΟΥΔΑΡΟΥ

Οι λαοί της αρχαιότητας λάτρευαν τη φωτιά, καθώς η δύναμη που είχε να καταστρέφει και παράλληλα να δίνει φως και να δημιουργεί, τους μάγευε και τους προκαλούσε δέος. Αν και δεν αποτέλεσαν ποτέ, φωτιά και φως, αντικείμενα λατρείας στην εβραϊκή θρησκεία, εντούτοις, κατείχαν και συνεχίζουν να κατέχουν σημαντική θέση στον Ιουδαϊσμό. Στη Βίβλο, για παράδειγμα, η φωτιά και το φως αποτελούν αναπόσπαστα στοιχεία, συνδεδεμένα άμεσα με τη θεϊκή παρουσία και εντολή¹. Για πρώτη φορά, στη βιβλική γραμματεία και τη Μισνά² γίνεται αναφορά στη χρήση πλήινων λυχνιών λαδιού και πυρσών, τα οποία εξυπηρετούσαν όχι μόνο πρακτικούς, αλλά και θρησκευτικούς σκοπούς. Ταυτόχρονα, και για πολλούς αιώνες, αποτέλεσαν τα μόνα μέσα φωτισμού, τόσο των ιερών τόπων των Εβραίων, ήτοι της Σκηνής του Μαρτυρίου, του Ναού του Σολομώντος, του Β' Ναού και μετέπειτα των Συναγωγών, όσο και των ιδιωτικών οικιών. Η χρήση, ωστόσο, των πυρσών σιγά σιγά εγκαταλείφθηκε, κυρίως για πρακτικούς λόγους, καθώς η έκλυση μεγάλων ποσοτήτων καπνού καθιστούσε επικίνδυνη την τοποθέτησή τους ειδικότερα σε κλειστούς χώρους, όπου συγκεντρώνονται μεγάλες ομάδες πληθυσμού.

Ανασκαφικά δεδομένα από την ευρύτερη περιοχή του Ισραήλ και της Συρίας, χρονολογούν τις πρώτες λυχνίες, ήδη, από το 1500 π.Χ.³. Η χρήση των λυχνιών συνόδευε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής ενός Εβραίου (γάμος, γέννηση, περιτομή, ονοματοδοσία, θάνατος⁴), ενώ αποτελούσε αναπόσπαστο εργαλείο της τήρησης των θρησκευτικών του καθηκόντων. Πάνω απ' όλα, όμως, το άναμμα της λυχνίας σηματοδοτούσε την έναρξη και τη λήξη της σημαντικότερης εβραϊκής γιορτής, του Σαββάτου. Η γενικευμένη χρήση, τέλος, των λυχνιών

στις ιδιωτικές οικίες, ίσως, συνδέεται, εκτός των άλλων, με τη συστηματική μελέτη της Πεντατεύχου (Τορά) κατά τις νυχτερινές ώρες. Στην εβραϊκή θρησκευτική τέχνη και παράδοση, ο ιερός συμβολισμός του φωτός και η χρηστική σπουδαιότητά του αναπαριστώνται μέσω της επτάφωτης λυχνίας (menorah), της οκτάφωτης ή εννεάφωτης λυχνίας (hannukiya) και των λυχνιών/κεριών του Σαββάτου.

Η επτάφωτη λυχνία (μενορά) αποτελεί πρωταρχικής σημασίας σύμβολο της εβραϊκής θρησκευτικής ζωής, είτε πρόκειται για συναγωγική είτε για οικιακή λατρεία. Η ίδια η ετυμολογία της λέξεως (εβρ. menorah – μενορά, αραμαϊκά menorata, όπου νέρ – [πληθ. Νερότ] σημαίνει λυχνία και όρ = φως), αποκαλύπτει το συμβολικό νόημα του εβραϊκού αυτού θρησκευτικού συμβόλου⁵. Σύμφωνα με τη βιβλική διήγηση, η πρώτη επτάφωτη λυχνία της Σκηνής του Μαρτυρίου μεταφέρθηκε από τους Ιερείς και τους Λευίτες στον Ναό του Σολομώντος. Στα 586 π.Χ. ο Ναβουχοδονόσωρ επιτίθεται στην Ιερουσαλήμ καταστρέφει το Ναό και μαζί πιθανότατα και την ιερή λυχνία. Μετά το Διάταγμα του Κύρου και την επιστροφή των Εβραίων από τη Βαβυλωνιακή εξορία, ο ναός ξαναχτίζεται και μια νέα λυχνία, που ομοίαζε πολύ με την αρχική, τοποθετείται στο εσωτερικό του⁶. Στον 2^ο αι. π.Χ., ο Αντίοχος ο Επιφανής αφαιρεί όλα τα Ιερά Σκεύη του Ναού, ανάμεσά τους και τη μενορά, την οποία αργότερα αντικαθιστούν οι Μακκαβαιοί μετά την ανακατάληψή του. Η λυχνία παρέμεινε στο

Ναό μέχρι την κατάληψη της Ιερουσαλήμ από τον Αυτοκράτορα Τίτο στα 70 μ.Χ. από όπου και μεταφέρθηκε στη Ρώμη. Έκτοτε, η τύχη της μενορά του Ναού είναι άγνωστη. Μία από τις λίγες γραπτές πηγές, που κάνουν λόγο για την μετέπειτα διαδρομή της επτάφωτης λυχνίας, είναι ο Βυζαντινός ιστορικός Προκόπιος της Καισαρείας, όπου γράφοντας στον 6^ο αι.⁷ αναφέρει ότι τα *Ιουδαίων κειμήλια* μεταφέρθηκαν στην Καρχηδόνα από τους Βανδάλους στα 455 μ.Χ. μετά την καταστροφή της Ρώμης και κατόπιν στην Κων/πολη στα 534 μ.Χ. από τον Βυζαντινό στρατηγό Βελισάριο.

Την πρώτη γραπτή αναφορά, σχετικά με την τυπολογία, τα υλικά κατασκευής, αλλά και τον καλλιτέχνη – δημιουργό (Βεσελεήλ ή Βεσαλεήλ), συναντούμε στη Βίβλο⁸. Στο σχετικό βιβλικό απόσπασμα αναφέρονται τα εξής: *«Και θέλεις κάμει λυχνίαν εκ χρυσίου καθαροῦ. Σφυρήλατον θέλεις κάμει τήν λυχνίαν. Ὁ κορμός αὐτῆς καὶ οἱ κλάδοι αὐτῆς, αἱ λεκάναι αὐτῆς, οἱ κόμβοι αὐτῆς, καὶ τὰ ἄνθη αὐτῆς, θέλουσι εἶσθαι ἓν σῶμα μετ' αὐτῆς. Καὶ θέλουσι ἐξέρχεσθαι ἐξ κλάδοι ἐκ τῶν πλαγίων αὐτῆς. Τρεῖς κλάδοι ἐκ τῶν πλαγίων αὐτῆς. Τρεῖς κλάδοι τῆς λυχνίας ἐκ τοῦ ἑνὸς πλαγίου καὶ τρεῖς κλάδοι τῆς λυχνίας ἐκ τοῦ ἄλλου πλαγίου. Καὶ εἰς τὸν ἕναν κλάδο θέλουσι εἶσθαι τρεῖς λεκάναι ἀμυγδαλοειδεῖς, εἰς κόμβος καὶ ἓν ἄνθος. Οὕτως θέλει γίνεαι εἰς τοὺς ἐξ κλάδους, τοὺς ἐξερχομένους ἐκ τῆς λυχνίας. Καὶ εἰς τὴν λυχνίαν θέλουσι εἶσθαι τέσσαρες λεκάναι ἀμυγδαλοειδεῖς, οἱ κόμβοι αὐτῶν καὶ τὰ ἄνθη αὐτῶν. Καὶ θέλει εἶσθαι εἰς κόμβος ὑπὸ τοὺς δύο κλάδους ἐξ αὐτῆς. Καὶ εἰς κόμβος ὑπὸ τοὺς δύο κλάδους ἐξ αὐτῆς, εἰς τοὺς ἐξ κλάδους τοὺς ἐξερχομένους ἐκ τῆς λυχνίας. Καὶ θέλεις κάμει τοὺς λύχνους αὐτῆς ἑπτὰ. Καὶ θέλουσιν ἀνάπτει τοὺς λύχνους αὐτῆς διὰ νὰ φέγγωσιν ἐμπροσθεν αὐτῆς. Καὶ τὰ λυχνοψάλιδα αὐτῆς. Καὶ τὰ ὑποθέματα αὐτῆς θέλουσιν εἶσθαι ἐκ χρυσίου καθαροῦ»*.

Η επτάφωτη λυχνία κατασκευασμένη από καθαρό χρυσάφι, σφυρήλατη, αποτελείται από τη βάση και έναν κεντρικό άξονα, τον λυχνοστάτη, από τον οποίο εξέρχονται έξι κλάδοι τρεις σε κάθε πλευρά. Το ύψος των κλάδων ανέρχεται έως του επιπέδου του κεντρικού άξονα σχηματίζοντας μια ευθεία. Αν και δεν αναφέρονται στη Βίβλο οι διαστάσεις της, γνωρίζουμε, ωστόσο, από το Ταλμουδ, το *corpus*, δηλαδή, των εξωβιβλικών ραββινικών κειμένων, ότι

ήταν περίπου 18 tefahim, ήτοι 1μ. και 83 εκ., περίπου. Οι πρώτες απεικονίσεις της επτάφωτης λυχνίας, με τους επτά κλάδους και την τριποδική βάση, χρονολογούνται μόλις στο δεύτερο μισό του 1^{ου} αι. π.Χ. στα χρόνια της δυναστείας των Ασμοναίων, σε χάλκινα νομίσματα⁹ χρονολογημένα ασφαλώς στην περίοδο της κυριαρχίας του Ματταθία Αντιγόνου (40 – 37 π.Χ.). Από την ύστερη αρχαιότητα, ο τύπος της επτάφωτης λυχνίας¹⁰ παρουσιάζει μεγάλη ποικιλομορφία κυρίως σε ό,τι αφορά στην εικονογραφική απόδοση της βάσης. Από την εποχή του Β' Ναού, η μενορά απεικονίζεται τριποδική, τριποδική με σχηματοποιημένα πόδια λεόντων, τριγωνική, τετράγωνη, κωνική ή ακόμα και χωρίς βάση. Οι κλάδοι, αν και αναφέρονται σαφώς, ως αμυγδαλοειδείς ως προς το σχήμα, απεικονίζονται, επίσης, κάθετοι και σε ημικύκλια με ανοδική καμπή. Ως προς τη διακόσμηση, αυτή μπορεί να περιλαμβάνει άνθη, ρόδια, φυλλόσχημα μοτίβα ή απλά σχηματοποιημένα φυτικά θέματα¹¹. Το ιερό σύμβολο της μενορά απαντάται σε επιτύμβιες στήλες, σε τοιχογραφίες, σε ψηφιδωτά δάπεδα, ως εικονογραφικό σύμβολο σε ιερά βιβλία και χειρόγραφα, σε θρησκευτικά και λειτουργικά αντικείμενα, σε αρχιτεκτονικά μέλη κ.ά.

Η επτάφωτη λυχνία κατείχε σημαντική θέση στη Σκηνή του Μαρτυρίου, τοποθετημένη νότια, στο κέντρο της Σκηνής, μπροστά από το παρόχητ (βήλο για το Εχάλ). Είχε καθαρά λειτουργικό χαρακτήρα, ενώ ο Ααρών (Αρχιερέας) ήταν επιφορτισμένος με το καθήκον του ανάμματος και της φροντίδας της. Στον Α' Ναό, το σχετικό βιβλικό απόσπασμα μας πληροφορεί, ότι στα νότια του Ναού υπήρχαν δέκα χρυσές μενορότ, οι οποίες περισσότερο χρησιμοποιούνταν για την φωταγώγηση της αίθουσας, παρά για θρησκευτικούς λόγους. Στο Β' Ναό, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ιώσηπος¹², η μενορά ήταν τοποθετημένη στα νότια, και χρησίμευε ως βασικό τελετουργικό σκεύος. Τέλος, αρχαιολογικά ευρήματα, καθώς και πλείστες εικονογραφικές παραστάσεις καταδεικνύουν με σχετική ασφάλεια, ότι η μενορά κατείχε σημαντική και περίοπτη θέση μέσα στη Συναγωγή, ενώ το ίδιο το ιερό αντικείμενο αποτελούσε μέρος της συναγωγικής λειτουργίας. Η χρήση της ήταν πολλαπλή. Όριζε τον χρόνο, σηματοδοτούσε τα σημαντικά θρησκευτικά και ιστορικά

γεγονότα, ενώ από πρακτικής πλευράς χρησίμευε στον φωτισμό της συναγωγικής αίθουσας.

Σε όλες τις περιοχές, όπου κατοικούσαν Εβραίοι, ανάμεσά τους και στην Ελλάδα, η επτάφωτη λυχνία ήταν το κατεξοχήν σύμβολο της Εβραϊκής Διασποράς, πολύ πριν την απεικόνιση του Μα-

γκέν Νταβίντ (Άστρο του Δαβίδ), ενώ υπήρξε σημείο αναγνώρισης των εβραϊκών κοινοτήτων και γειτονιών για περιηγητές, προσκυνητές και εμπό-

ρους του Μεσαίωνα. Συνδέεται άμεσα με την τήρηση του Σαββάτου και την γιορτή του Χανουκά (Hannukah), την Εορτή των Φώτων. Εξαιτίας της Ταλμουδικής απαγορεύσης για τη μη απεικόνιση των ιερών συμβόλων, ο βασικός τύπος της **οκτάφωτης ή εννεάφωτης λυχνίας (Χανουκιά)** μετατράπηκε στο χαρακτηριστικότερο τελετουργικό συναγωγικό αντικείμενο, το οποίο εντοπίζεται και στις περισσότερες ιδιωτικές οικίες. Το Χανουκά εορτάζεται σε ανάμνηση της νίκης των Μακκαβαίων απέναντι στα ισχυρά στρατεύματα του Αντίοχου του Επιφανούς, η οποία επισφραγίστηκε με την αφιέρωση του Ναού και το άναμμα της μενορά. Ανήκει στις μετα – βιβλικές εβραϊκές γιορτές, ενώ οι εορτασμοί ξεκινούν στις 24 του μηνός Κισλέβ¹³.

Σύμφωνα με την ταλμουδική γραμματεία, το λάδι που υπήρχε αποθηκευμένο στο Ναό αν και αρκούσε μόνο για μία ημέρα τελικά διήρκεσε οχτώ μέχρι την αντικατάστασή του. Το γεγονός αυτό μνημονεύεται με το άναμμα της χαρακτηριστικής Χανουκιάς ή Χανουκιγιάς (πληθ. *Χανουκιότ*), η οποία σε αντιπαραβολή με την επτάφωτη λυχνία φέρει οκτώ λυχνίες (μία για κάθε μέρα που διαρκούν οι εορτασμοί) και ένα κεντρικό φως, το λεγόμενο Σσαμάς (Οδηγός), το οποίο χρησιμοποιείται για το άναμμα των υπολοίπων.

Η Χανουκιά υπήρξε πάντοτε λυχνία λαδιού, ενώ η χρήση κεριών αποτελεί νεωτερισμό. Οι πρώτες Χανουκιότ ήταν μονές λυχνίες κατασκευασμένες από πέτρα ή πηλό. Καταγράφονται τρεις τύποι: Ο λεγόμενος *τύπος «έδρας»* με μία σειρά λυ-

χνιών οι οποίες εφάπτονται σε μία επίπεδη, κάθετη επιφάνεια, στην οποία απεικονίζονται ιερά σύμβολα ή χαράσσονται αφιερωματικές επιγραφές. Η Χανουκιά τύπου «έδρας» τοποθετούνταν είτε στα περβάζια των παραθύρων, είτε στον τοίχο των οικιών, εκπληρώνοντας με αυτόν τον τρόπο την απαίτηση να αναγγέλεται δημόσια η Γιορτή των Φώτων, ενώ ο απαλός φωτισμός των λυχνιών επέτεινε την ιερή ατμόσφαιρα. Ο δεύτερος *τύπος* είναι αυτός της *Μενορά*, καθώς παραπέμπει τεχνοτροπικά στο Ιερό Σκεύος του Ναού και τέλος ο *τύπος της κυκλικής λυχνίας*.

Η μενορά είναι σημειολογικά άμεσα συνυφασμένη με τις ευεργετικές ιδιότητες του φωτός, καθώς, όπως διδάσκει η ραββινική γραμματεία, όπου υπάρχει φως υπάρχει και γαλήνη, σε αντιδιαστολή με το σβήσιμο της φωτιάς ή και των λύχνων, όπου χρησιμοποιείται στις Γραφές, ως ένδειξη κακοτυχίας και του τέλους της ζωής. Δεν προκαλεί επομένως έκπληξη, το γεγονός της σύνδεσης του ανάμματος της λυχνίας με το Σσαμπάτ, όπου το άναμμα της μενορά, ως σύμβολο της θεϊκής παρουσίας, του φωτός, της γαλήνης και της καλοτυχίας, έγινε το σημαντικότερο τελετουργικό, ενώ η απλή τελετή συγκέντρωσε τα βασικά σύμβολα και στοιχεία της εβραϊκής θρησκείας.

Σύμφωνα με τη ραββινική διδασκαλία, η **λυχνία του Σαββάτου**¹⁴ υπενθυμίζει στην οικογένεια τον ερχομό του Σαββάτου και ταυτόχρονα αντιπροσωπεύει το Σσαλώμ μπάγιτ (Shalom bayit), δηλαδή τη γαλήνη του σπιτιού. Κατά την εβραϊκή παράδοση, κάθε σπίτι θα πρέπει να έχει δύο λυχνοστάτες για το άναμμα των κεριών του Σσαμπάτ, συμβολίζοντας με αυτόν τον τρόπο τις εντολές zakhor (μνήσθητι) και shamor (φύλαξαι) της ιερής αυτής ημέρας. Αν και η χρήση κηροπηγίων και λυχνοστατών αποτελεί νεωτερισμό, εντούτοις γνωρίζουμε με σχετική ασφάλεια πως οι πρώτες λυχνίες ακολουθούσαν την τυπολογική παράδοση των λύχνων λαδιού, που χρησιμοποιούνταν επί μακρόν από τους λαούς της Μεσογείου, με την προσθήκη εικονογραφικών εβραϊκών συμβόλων, όπως η μενορά. Στις μέρες μας, χρησιμοποιούνται στις περισσότερες οικίες ειδικά ασημένια ή ορειχάλκινα κηροπήγια για το Σσαμπάτ, περίτεχνα διακοσμημένα.

Συμπερασματικά, η χρήση λυχνιών κατείχε σημαντική θέση στη συναγωγική και οικιακή θρησκευτική παράδοση. Η κρεμαστή λυχνία μπροστά από Εχάλ με το Νερ Ταμίντ (Αιώνιο Φως) να καίει άσβεστο, αποτελούσε και συνεχίζει να αποτελεί τον άρρηκτο δεσμό μεταξύ της Συναγωγής και του Ναού. Παράλληλα, καθοδηγούσε οπτικά τον πιστό στην Κιβωτό, όπου φυλάσσονται οι Περγαμηνές του Νόμου, ενώ θυμίζει την ιερή ατμόσφαιρα, που δημιουργούσαν οι μικρές φλόγες των λύχνων, που φώτιζαν τους συναγωγικούς χώρους. Παράλληλα, το άναμμα λυχνιών ή κεριών στις ιδιωτικές οικίες, πέρα από πρακτικούς λόγους, κατείχε σημαντική τελετουργική θέση, σηματοδοτώντας όχι μόνο τον εορτασμό του Σαββάτου, αλλά και όλων των σημαντικών εβραϊκών γιορτών, συμβάλλοντας ουσιαστικά και με μοναδικό τρόπο στην κοινοτική πολιτιστική, θρησκευτική και κοινωνική συνοχή.

Βιβλιογραφία

Di Castro, D. (2008), *From Jerusalem to Rome and back: The Journey of the Menorah from Fact to Myth*, An exhibition of the Jewish Museum of Rome, Araldo de Luca Editore, Rome.

Encyclopaedia Judaica, 11 (1972) 1974, s.v. Menorah
Fine S., (2005), *Art and Judaism in the Graeco – Roman World: Toward a New Jewish Archaeology*, Cambridge University Press, p. 190.

Graetz, H. (1911), *History of the Jews*, Vol. I, Myers & Co, London.

Hachlili, R. (1998), *Ancient Jewish art and archaeology in the diaspora*, Leiden – Boston, σελ. 312 – 315.

Hachlili, R. (2001), *The Menorah. The Ancient Seven – armed Candelabrum: Origin, Form and Significance*, Leiden – Boston, σελ. 46 – 50.

Κάνιελ, Μ. (1982), *Η Τέχνη του Ιουδαϊσμού*, Μτφ. Π. Παπαδούλης, Εκδ. Γ. Ντουντούμης & Σια Ο.Ε., Αθήνα.

Kindler, A. (1974), *Coins of the Land of Israel*, Keter Publishing House, Jerusalem.

Kon, M. (Jan.- April 1950), “The menorah of the Arch of Titus,” *Palestine Exploration Quarterly* 82, σελ. 29.

Kraemer, S.R. (1989), “On the meaning of the term “Jew” in Greco – Roman Inscriptions,” *HTR*, 82: 1, σελ. 35-53.

Sperber, D. (1965), The History of the Menorah, *Journal of Jewish Studies*, 16, σελ. 135-159.

Stern, M. – Safrai, S., (1976), *The Jewish People in the First Century: Historical Geography, Political History, Social, Cultural and Religious Life and Institutions*, Vol. II, Van Corcum Fortress Press.

Strauss, H. (1959), The History and Form of the

Seven – Branched Candlestick of the Hasmonean Kings, *Journal of the Warburg and Courauld Institutes*, 22, 1-3, pp. 6 -16.

Υποσημειώσεις:

1. Κάνιελ Μ. (1982), *Η Τέχνη του Ιουδαϊσμού*, Μτφ. Π. Παπαδούλης, Εκδ. Γ. Ντουντούμης & Σια Ο.Ε., Αθήνα, σελ. 89-101.

2. Μισνά (Mishnah), όπου στα εβραϊκά ετυμολογείται η έννοια της μάθησης, της διδασκαλίας, είναι η συλλογή, αρχικά προφορικών νόμων, που συμπληρώνουν και υπομνηματίζουν τους γραπτούς νόμους.

3. Encyclopaedia Judaica, 11 (1972) 1974, s.v. Menorah και Sperber D. (1965), The History of the Menorah, *Journal of Jewish Studies*, 16, σελ. 135-159.

4. Πληθώρα πήλινων λύχνων έχει ανακαλυφθεί σε εβραϊκούς τάφους και κατακόμβες είτε για χρήση κατά την επίσκεψη στον τάφο είτε συνδεδεμένη με μεταθανάτιες δοξασίες. Πρβλ. Stern, M. – Safrai, S., (1976), *The Jewish People in the First Century: Historical Geography, Political History, Social, Cultural and Religious Life and Institutions*, Vol.II, Van Corcum Fortress Press, σελ. 745.

5. Κάνιελ, Μ., ό.π., σελ. 89 – 101.

6. Για την ιστορία των Ιουδαίων, βλ. Graetz, H. (1911), *History of the Jews*, Vol. I, Myers & Co, London. Για τη χρήση των όρων Εβραίος – Ιουδαίος, πρβλ. Kraemer, S.R. (1989), “On the meaning of the term “Jew” in Greco – Roman Inscriptions,” *HTR*, 82: 1, σελ. 35-53.

7. Procopius Caesariensis, Documenta Catholica Omnia, *De Bello Vandalico* (CSHB Vol. 1), II, 9, 5 ff.. Διαθέσιμο: www.documentacatholicaomnia.eu/30_20_0490-0575-_Procopius_Caesariensis.html

8. Εξοδος [25:31 - 40]. Βλ. Χαστούπη Π.Α., (1993), Η Αγία Γραφή. Παλαιά Διαθήκη, Τόμ. α', Εκδ. Χρ. Γιοβάνης, Αθήνα.

9. Hachlili, R. (2001), *The Menorah. The Ancient Seven – armed Candelabrum: Origin, Form and Significance*, Leiden – Boston, σελ. 46 – 50 και Kindler, A. (1974), *Coins of the Land of Israel*, Keter Publishing House, Jerusalem.

10. Hachlili, R. (2001), *The Menorah. The Ancient Seven – armed Candelabrum: Origin, Form and Significance*, Leiden – Boston, σελ.121-169.

11. ό.π., σελ. 121 - 169.

12. Flavius Josephus, *Antiquities of the Jews*, XV, 380 - 425, The Works of Flavius Josephus. Transl. by William Whiston, A.M. Auburn and Buffalo, John E. Beardsley, 1895.

13. Κατά το Γρηγοριανό ημερολόγιο αντιστοιχεί στην περίοδο Νοεμβρίου – Δεκεμβρίου.

14. Κάνιελ, Μ., ό.π., σελ. 95 - 105.

[Η κα **Αναστασία Λουδάρου**, είναι αρχαιολόγος, ειδική ερευνήτρια στο Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδος και υποψ. Διδ. του τμήματος Ιστορίας – Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης].

Προσφώνηση του Προέδρου της Δημοκρατίας

κ. Κάρολου Παπούλια

προς την αντιπροσωπεία των Εβραϊκών Ομοσπονδιών Βόρειας Αμερικής
κατά την επίσκεψή τους στο Προεδρικό Μέγαρο στις 14.9.2011

Συνέχεια από τη σελ. 2

κή για κοινωνική φροντίδα απόρων και ηλικιωμένων, εκπαίδευση νέων κ.ά., ιδιαίτερα την εποχή μίας παγκοσμιοποιημένης οικονομικής κρίσης όπου η κοινωνική αλληλεγγύη και η διαφύλαξη της συνοχής των κοινωνιών μας αποτελούν επιτακτική ανάγκη.

Στη σημερινή συγκυρία η Ελλάδα αντιμετωπίζει μία άνευ προηγουμένου, στη νεότερη ιστορία της, οικονομική κρίση. Η αποτελεσματική αντιμετώπισή της απαιτεί από όλους τους Έλληνες, σκληρές θυσίες προκειμένου η χώρα μας να ανακτήσει - ελπίζουμε σύντομα - τη θέση που της αρμόζει στην Ευρωζώνη και τις διεθνείς αγορές. Είμαστε όμως αποφασισμένοι, μαθημένοι - οι μεγαλύτεροι εξ ημών τουλάχιστον - στα δύσκολα, να δώσουμε κι αυτή τη μάχη και να την κερδίσουμε με σύμπνοια και αποφασιστικότητα.

Αγαπητοί φίλοι,

Πέραν της οικονομικής ανάκαμψης στην οποία στοχεύουμε, πιστεύουμε ως χώρα στην ειρήνη, τη σταθερότητα και τη συνεργασία με όλες τις χώρες της περιοχής καθώς και στο σεβασμό της διεθνούς νομιμότητας.

Το Κυπριακό, ένα πρόβλημα εισβολής και κατοχής που συνεχίζει επί 37 χρόνια, απαιτεί λύση που θα πρέπει να είναι βιώσιμη και λειτουργική, να υλοποιεί τις σχετικές αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών και να είναι απόλυτα σύμφωνη με το ευρωπαϊκό κοινοτικό κεκτημένο. Η Κυπριακή Δημοκρατία είναι παράγοντας σταθερότητας στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου.

Σταθερή είναι η επιθυμία μας για εξεύρεση μιας δίκαιης, βιώσιμης και συνολικής λύσης στο Μεσανατολικό και το Παλαιστινιακό ζήτημα. Μιας λύσης που θα βασίζεται στην ύπαρξη δύο ανεξάρτητων κρατών που θα συνυπάρχουν

με ειρήνη και ασφάλεια στην περιοχή. Πιστεύουμε ότι είναι ανάγκη να δοθεί νέα ώθηση από όλες τις πλευρές, ώστε να ξαναρχίσει η ειρηνευτική διαδικασία.

Στην εγγύτερη περιοχή μας, συνεχίζουμε να καταβάλουμε συστηματικές προσπάθειες πρόωθησης και εμπέδωσης συνθηκών καλής γειτονίας, συνεργασίας και προόδου. Ταυτόχρονα, αναμένουμε από τους γείτονές μας, την θετική τους ανταπόκριση στη στάση αυτή.

Αγαπητοί φίλοι,

Η σημερινή σύσφιγξη των σχέσεων μεταξύ Ελλάδας-Η.Π.Α. και Ελλάδας-Ισραήλ συντελείται στη βάση μιας εγκαρδιότητας, η οποία βασίζεται σε κοινές αρχές και αξίες. Ιδιαίτερα καλωσορίζουμε και μια πιο συστηματική προσέγγιση και συνεργασία μεταξύ της ελληνικής και της εβραϊκής Διασποράς στη Βόρεια Αμερική, προς καλύτερη κατανόηση και αμοιβαίο όφελος των δύο πλευρών.

Τελειώνοντας, επιθυμώ να σας ευχηθώ καλή διαμονή και επιτυχία στις συναντήσεις στο πλαίσιο του σύντομου αλλά πλούσιου προγράμματός σας. Σας καλώ να πάρετε μαζί σας, φεύγοντας από την Ελλάδα, την εικόνα εκείνη που της αρμόζει, μιας χώρας ασφαλούς και φιλόξενης που μπορεί να εξέλθει από την κρίση πιο δυνατή, πιο ώριμη και πιο σύγχρονη. Με περισσότερες ευκαιρίες για τους πολίτες της αλλά και ως ελκυστικός προορισμός για επιχειρηματικές, επενδυτικές και τουριστικές δραστηριότητες και συνεργασίες για τους φίλους επισκέπτες της. Και δεν ξεχνώ την εξαιρετικά φιλόξενη υποδοχή που έτυχα κατά την επίσημη επίσκεψή μου στο Ισραήλ εφέτος τον Ιούλιο και τις ουσιαστικές συνομιλίες που είχα με την πολιτειακή και πολιτική ηγεσία της χώρας.

Μία αληθινή ιστορία σαν παραμύθι

Της ΝΤΟΝΑ-ΛΙΛΙΑΝ ΚΑΠΟΝ

Ανάμεσα στις αναρίθμητες περιπλανήσεις του εβραϊκού λαού ανά την υφήλιο, υπάρχουν γοητευτικές ιστορίες που θα έπρεπε να διασωθούν γιατί αποδεικνύουν τις ικανότητες που κάποιοι κατάφεραν να αναπτύξουν ώστε να κατακτήσουν υψηλά αξιώματα και να χαίρουν της εμπιστοσύνης των αρχόντων της εποχής. Μία απ' αυτές είναι του Αβραάμ ντε Κάστρο.

Ο Αβραάμ ντε Κάστρο έζησε στην Κωνσταντινούπολη του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Ήταν γιατρός το επάγγελμα και όπως όλοι οι γιατροί της εποχής του, περίπου πανεπιστήμων. Η καλή του φήμη τον έφερε στην αυλή του Σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ, Ηγεμόνα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το 1876 έως το 1909 και κατόπιν του διαδόχου του Μεχμέτ Ρεζάντ (1909 – 1918).

Ζούσε λοιπόν στα δικά του ιδιαίτερα διαμερίσματα στην Αυλή του Σουλτάνου και συγκεκριμένα στο ανάκτορο «Ντολμά Μπαχτσέ», με την οικογένειά του –δηλαδή τη σύζυγό του, τους δύο γιους του και τις τέσσερις θυγατέρες του. Μία απ' αυτές ήταν η Ιρέν, χαριτωμένη και προικισμένη με αρετές, που η μοίρα το θέλησε να γίνει κατόπιν η σύζυγος του αδελφού της γιαγιάς μου Δωροθέας Μινέρβο, από την Κρήτη, Λεών Πασκουάλε Άλμπερτ.

Ο Αβραάμ ντε Κάστρο, στην μακρά παραμονή του στο Παλάτι, ήταν διαρκώς στο πλευρό των Ηγεμόνων του, Αμπντούλ Χαμίτ και στη συνέχεια του φιλάσθενου Μεχμέτ Ρεζάντ, τον οποίο μάλιστα κατάφερε να σώσει από βέβαιο θάνατο με την έγκαιρη διάγνωση που έκανε και την κατάλληλη αγωγή που ακολούθησε σε δύσκολη καμπή της υγείας του.

Ο Σουλτάνος, σε ένδειξη ευγνωμοσύνης, προσφέρθηκε να διοργανώσει τους γάμους της Ιρέν με τον Λεών στους χώρους του Παλατιού, το 1910. (Φωτογραφία του γάμου διεσώζετο μέχρι την δεκαετία του 1960 αλλά ατυχώς δεν βρίσκεται πια στα χέρια μας).

Εβραϊκό Νοσοκομείο (δωρεά του Αβραάμ Ντε Κάστρο), στη συνοικία Μπαλάτ Χαστενεζί, στην Κωνσταντινούπολη. Σήμερα λειτουργεί ως Κρατικό Νοσοκομείο.

Ο Σουλτάνος πρόσφερε στο νέο ζευγάρι ένα χαλί –μουσουλμανική συνήθεια που διατηρείται ακόμα και στη νύφη ένα σπάνιο μπλέ διαμάντι με άδοξη τύχη όπως και της ίδιας της Ιρέν, που χάθηκε σε τραγικό δυστύχημα με το άλογό της Φριτς στις Ελβετικές Άλπεις, το 1923.

Χανιά Κρήτης, Χαλέπα, το 1910: Ο Λεών και η Ιρέν Άλμπερτ με το άλογό της Φριτς, στο Κτήμα Κουκουναρά. (Φωτ. Αρχείο Διαμαντόπουλου, Συλλογή Φιλανθρωπικού Συλλόγου «Χρυσόστομος»).

Η εβραϊκή επιγραφή «Νοσοκομείο το Φως της Ζωής, 1898» υπάρχει ακόμη στην πρόσοψη του νοσοκομείου.

Ο Αβραάμ ντε Κάστρο, παρά την δόξα που απήλαυσε, παρέμεινε ο καλός άγγελος του Τουρκικού Εβραϊσμού. Το 1898 εγκαινίασε ένα μεγαλοπρεπές εβραϊκό νοσοκομείο με δικές του δαπάνες στη συνοικία Μπαλάτ Χαστενεζί.

Το νοσοκομείο υφίσταται και σήμερα και λειτουργεί σαν κρατικό,

προσφέροντας τις υπηρεσίες του σε εκατοντάδες ασθενών.

Η φιλανθρωπική προσφορά του υπήρξε τόσο σημαντική ώστε η Εβραϊκή Κοινότητα της Τουρκίας κυκλοφόρησε αναμνηστικό μετάλλιο στην μνήμη του, το 1911.

Η οικογένεια Άλμπερτ μετοίκησε από τα Χανιά στο Μιλάνο της Ιταλίας το 1916 και σώθηκε από τον Ναζισμό κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς είχε καταφύγει στην Ελβετία. Ο κύριος όγκος των ενθυμημάτων και φωτογραφιών φυλασσόταν στο Γραφείο του θείου μου στο Μιλάνο, το οποίο και καταστράφηκε από βόμβα, ολοσχερώς.

Κατευθείαν απόγονος του αείμνηστου Αβραάμ ντε Κάστρο είναι ο δισέγγονός του Φαμπρίτσιο Πασκουάλε Άλμπερτ, γιατρός με εξαιρετη φήμη και πλούσιο έργο που σήμερα ζει στο Κόμο της Ιταλίας.

Ο πατέρας του Φαμπρίτσιο, Πασκουάλε Λεών Άλμπερτ, 98 ετών σήμερα, είναι το αρχαιότερο επιζών μέλος αυτής της οικογένειας.

Ένας Έλληνας Εβραίος της Χαλκίδας

Ο κ. Δ. Φράγκος - Αθήνα γράφει:

Κάθε φορά που παίρνω το περιοδικό σας, μου έρχεται στο νου μου ένας Εβραίος της Χαλκίδας. Μικρό παιδί, έχασε τον πατέρα του στο ναυάγιο του Τιτανικού. Μία αταξία του μικρού τότε Μωυσή Δουλίσκη έφερε σε επαφή τη γιαγιά μου Ευφροσύνη Βασιλογεώργη με τη μητέρα του Μωυσή Δουλίσκη, Λούνα. Από τότε αναπτύχθηκε μία φιλία που κράτησε περίπου εξήντα χρόνια.

Ο Μωυσής, δεν ακολούθησε το σύννηθες επάγγελμα του έμπορου. Έγινε υπάλληλος του Γενικού Χημείου του Κράτους. Ήταν ένας ευχάριστος άνθρωπος, αγαπητός σε όλους τους Χαλκιδαιούς. Στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο επιστρατεύτηκε με το βαθμό του λοχία. Πιάστηκε αιχμάλωτος από τις πρώτες μέρες του πολέμου. Το γόητρο των Ιταλών δεν είχε ξεφτίσει ακόμη. Η συνήθης ψυχολογία του αιχμαλώτου είναι η εξής: Για μένα ο πόλεμος τελείωσε. Θα περιμένω το τέλος του μαζί με την ελευθερία μου. Για το Μωυσή η αγάπη

19^ο Σύνταγμα Πεζικού: «Σύνταγμα Κοέν»

Στον Πόλεμο του 1940-41 το 19^ο Σύνταγμα Πεζικού επειδή είχε πολλούς Εβραίους στρατιώτες ονομάστηκε «Σύνταγμα Κοέν». Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ισαάκ Ρούσο («Χρονικά», φ. 107/1989), όταν ρώτησε τον συστρατιώτη του Δαβίδ Ζαρά γιατί ονομαζόταν έτσι το Σύνταγμα, πήρε την απάντηση ότι «οι περισσότεροι στρατιώτες σ' αυτό είναι Ισραηλίτες της Θεσσαλονίκης και οι πιο πολλοί έχουν το επίθετο Κοέν».

Σημειώνεται ότι σύμφωνα με μελέτη του Γ. Καρατζόγλου, με τίτλο «Η στατιστική των κεκοιμημένων» («Θεσσαλονικέων Πόλις», φ. 8, Ιούνιος 2002), η οικογένεια Κοέν είχε 630 θύματα κατά το Ολοκαύτωμα.

στην πατρίδα υπερίσχυσε. Δραπέτευσε και γύρισε στην αβεβαιότητα του πολέμου. Γύρισε στη Χαλκίδα με τη λήξη του πολέμου και εντάχθηκε στην Αντίσταση. Σαν μέλος της Αντίστασης συνελήφθη από τους Γερμανούς και κλείστηκε στις φυλακές της Χαλκίδας. Στο μεταξύ έγινε ο διωγμός. Αρκετοί Εβραίοι κατέφυγαν στην ελεύθερη Εύβοια. Στην Εύβοια υπήρχαν ένοπλες ομάδες του ΕΑΜ. Ο Μωυσής έμεινε στη φυλακή. Ενώ οι άλλοι κρατούμενοι είχαν δικούς τους που τους επισκέπτονταν. Οι Εβραίοι της Χαλκίδας ή κρύβονταν ή είχαν πάρει την οδό των στρατοπέδων. Και εδώ έγινε κάτι που δεν έχει ξαναγίνει. Στη φυλακή στο επισκεπτήριο ερχόταν ο σκύλος του. Η φυλακή ήταν μία παρακαταθήκη ανθρώπων που ήταν τροφή για τα εκτελεστικά αποσπάσματα. Η σειρά του Μωυσή δεν έφτασε ποτέ. Ίσως επειδή ήταν παντού αγαπητός. Οι Έλληνες συνεργάτες τον προστάτεψαν. Ελευθερώθηκε από τη φυλακή με την απελευθέρωση. Ξαναγύρισε στην υπηρεσία του. Παντρεύτηκε με τη Νινά.

Μία κοπέλα που επέζησε στη δεύτερη μεραρχία του ΕΛΑΣ στη Ρούμελη. Σήμερα δεν ζουν και οι δύο. Η ανάμνησή τους είναι μέσα μου και πάντα θα είναι.

* * *

Έξαρση του αντισημιτισμού

Ο κ. Χρυσόστομος Κοσμίδης - Καβάλα δημοσίευσε στην «Καθημερινή» (19.7.11) και στα «Νέα» (23.7.11) την παρακάτω επιστολή:

Ο σ υ ν ε ι δ η τ ο π ο ι η μ έ ν ο ς και αδογματιστος πολίτης παρατηρεί εδώ και καιρό έξαρση του αντισημιτισμού στην Ελλάδα. Εμπρησμός συναγωγών, βεβήλωση εβραϊκών νεκροταφείων, αναγραφή απειλητικών συνθημάτων στους τοίχους και τελευταία βεβήλωση του μνημείου του Ολοκαυτώματος στη Θεσσαλονίκη. Έχω υπόψη μου από ασφαλή πηγή, απειλητικά τηλεφωνήματα, μέχρι προπηλακισμό γυναίκας στο Μετρό διότι φορούσε στον λαιμό κόσμημα με το άστρο του Δαβίδ.

Ο αντισημιτισμός, δη-

λαδή κατά τον Μπαμπινιώτη «το σύνολο στάσεων και ενεργειών που απορρέουν από τη δογματικά θεμελιωμένη εχθρότητα κατά των εβραϊκών κοινοτήτων, η εχθρική διάθεση απέναντι στο εβραϊκό στοιχείο», τροφοδοτείται από έντυπα και δυστυχώς από επίσημα ιερατικά χείλη με τερατολογίες, σατανολογίες με μπόλικη δόση νεκροκεφαλών, και απειλών για το παρόν και το επέκεινα, τα οποία στο μεν νοήμον κοινό προκαλούν τον ειρωνικό γέλωτα, αλλά στον απλό χριστιανό ανθρώπακο φέρνουν τρόμο και δημιουργούν μίσος. Πέρα βέβαια από το λανθάνον μίσος που υπάρχει στο DNA μας, το οποίο τροποποιήθηκε κατά το διάβα των αιώνων με την αέναη φροντίδα της Εκκλησίας, ώστε και μόνο η λέξη Εβραίος να προκαλεί αισθήματα ανάξια της λογικής και ανθρώπινης υποστάσεώς μας. Αισθήματα τα οποία, κατάλληλα υποδαυλιζόμενα από πολιτικούς ή θρησκευτικούς ηγέτες, είναι υπεύθυνα για τους ανά τους αιώνες αμείλικτους διωγμούς και εγκληματικά πογκρόμ με αποκορύφω-

μα το Ολοκαύτωμα. Αναρωτιέμαι εάν και πότε θα ικανοποιηθεί αυτή η αντισημιτική μανία ιερωμένων και πολιτών, ή εάν θα διογκώνεται συνέχεια με απρόβλεπτες συνέπειες. Η κορυφή της Εκκλησίας και της Πολιτείας, πέραν κάποιας υποκριτικής καταδίκης που ψελλίζουν, δεν πράττουν τίποτα το ουσιαστικό.

Οι συμπατριώτες μας Έλληνες Εβραίοι, οι οποίοι είναι στεριωμένοι στην Ελλάδα εδώ και πολλούς αιώνες, και έχουν πολεμήσει για την ελευθερία της, αισθάνονται πιεσμένοι και φοβισμένοι από όλες αυτές τις καταστάσεις. Και απογοητευμένοι από την πατρίδα τους την Ελλάδα την οποία υπεραγατούν.

Ας αναλύσουν τα γεγονότα και ας προσέξουν οι υπεύθυνοι αυτού του τόπου. Εμένα πάντως μου φέρνουν στον νου τα λόγια του Μπέργκμαν στο «Αυγό του φιδιού» όπου περιέγραφε την άνοδο του ναζισμού: «Ο καθένας μπορεί να προβλέψει το μέλλον. Είναι σαν το αυγό του φιδιού. Ένα εξασκημένο μάτι, μέσα από τη διαφανή μεμβράνη, διακρίνει το τέλειο ερπετό».

Βιβλίο

ΜΑΡΟΥΛΑΣ ΚΛΙΑΦΑ:

Μια μπαλάντα για τη Ρεβέκκα

(Μεταίχμιο, Αθήνα 2010)

Η γνωστή ιστοριοδίφης της ιστορίας των Τρικάλων Μαρούλα Κλιάφα στο νέο της μυθιστόρημα έχει ως ηρωίδα μία νεαρή εβραιοπούλα, τη Ρεβέκκα. Μέσα στις σελίδες του βιβλίου περιγράφεται η ζωή της πρωταγωνίστριας κατά την Κατοχή με καταγραφή καταστάσεων, παρουσίαση χαρακτήρων, παροχή στοιχείων, για γενικά και ειδικά θέματα που αναφέρονται. Πρόκειται για βιβλίο αναφοράς που ταυτόχρονα αποτελεί ολοκληρωμένο μυθιστόρημα.

CHRISTOPH V. SCHMINCK-GUSTAVUS:

Μνήμες Κατοχής III

(Ισνάφι, Ιωάννινα 2011)

Ο τρίτος τόμος του μελετήματος του καθηγητή της Ιστορίας του Δικαίου Κριστόφ Σμινκ-Γκουστάβους αναφέρεται στα εγκλήματα των Ναζί στο χωριό Λυγκιάδες της Ηπείρου. Στο χωριό αυτό το 1943 οι Ναζί συγκέντρωσαν τους κατοίκους του, τους χώρισαν σε μικρές ομάδες, τους οδήγησαν στα κελάρια των σπιτιών τους και τους δολοφόνησαν με αυτόματα όπλα.

Το βιβλίο έρχεται να συμπληρώσει τα άλλα δύο που προηγήθηκαν. Ο πρώτος τόμος (2007) αφορούσε το χωριό Ασπράγγελοι και τις μαρτυρίες κατοίκων, σπίτια των οποίων επιτάχθηκαν την περίοδο της Κατοχής από υψηλόβαθμους Γερμα-

νούς. Στον δεύτερο κατά σειρά (2008) παρουσιάζεται η καταστροφή της εβραϊκής κοινότητας των Ιωαννίνων και το πώς οι Εβραίοι της περιοχής εστάλησαν, μέσα σε βαγόνια για ζώα, κατευθείαν σε στρατόπεδο εξόντωσης στο Άουσβιτς.

Γ. ΚΟΥΤΖΑΚΙΩΤΗ:

Αναμένοντας το τέλος του κόσμου τον 17ο αι.

(Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών - Βιβλιοθήκη Ιστορίας των Ιδεών, Αθήνα 2011)

Μέσα στην πολυσύνθετη Οθωμανική Αυτοκρατορία, κατά τον 17ο αιώνα, και στις ποικίλες εθνοθησκευτικές κοινότητες που την αποτελούσαν αναδείχτηκε η μορφή του Εβραίου ψευτομεσσία Σαμπατάι Τσεβί. Στο βραχύβιο αυτό κίνημα και στις επιπτώσεις του στον πνευματικό ορίζοντα του ευρωπαϊκού κόσμου,

ανατολικού και δυτικού, αναφέρεται η παρούσα άκρως εμπειριστατωμένη μελέτη, η οποία αποτελεί καρπό μεγάλου επιστημονικού μόχθου.

Α. Κ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ:

Βόλφγκανγκ Γκούντμαν

(Εκδόσεις περί τεχνών, Πάτρα 2010)

Το βιβλίο αναφέρεται σε μία απίστευτη πραγματική περιπέτεια που έζησε ένας Εβραίος από την Πάτρα που είχε -φυσικά- διαφορετικό επώνυμο από εκείνο του τίτλου του βιβλίου.

Ο ήρωας του βιβλίου διώχτηκε από τους Ναζί, ενώ επίσης διαδοχικά διώχτηκε, σώθηκε και ποτέ μάλιστα με τους αντάρτες του ΕΛΑΣ, έπαθε δηλαδή τα πάνδεινα λόγω του ότι ήταν Εβραίος. Γραμμένη με μυθιστορηματικό τρόπο η ιστορία αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον ανάγνωσμα.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ ΤΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ

Αγαπητοί Φίλοι Αναγνώστες,

Στα πλαίσια της πρωτοβουλίας εκσυγχρονισμού της αποστολής του περιοδικού «Χρονικά», σας ενημερώνουμε ότι από το νέο έτος 2012 το περιοδικό θα αποστέλλεται **κυρίως ηλεκτρονικά**.

Παρακαλούμε τους αναγνώστες μας όπως μας γνωρίσουν την ηλεκτρονική τους διεύθυνση, αποστέλλοντας σχετική δήλωση ενδιαφέροντος στο hhkis1@ath.forthnet.gr

Η έντυπη έκδοση του περιοδικού θα συνεχιστεί και η ταχυδρομική αποστολή θα περιοριστεί **μόνον στους παραλήπτες εκείνους που δεν διαθέτουν ηλεκτρονική διεύθυνση και θα δηλώσουν –γραπτώς ή τηλεφωνικώς– ότι επιθυμούν να λαμβάνουν το περιοδικό ταχυδρομικά**.

Και για τις δύο περιπτώσεις παρακαλούμε να έχουμε **την απάντησή σας εντός του Ιανουαρίου 2012**.

Σας ευχαριστούμε για την ανταπόκρισή σας.

Οι δηλώσεις παρακαλούμε να σταλούν:

Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος,
Γραφείο Δημοσίων Σχέσεων,
Βουλής 36, 105 57 Αθήνα,

ή με fax: 210 33 13 852,

ή με e.mail: hhkis1@ath.forthnet.gr

ή τηλεφωνικά: 210 32 44 315.

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

36, Voulis str., 105 57 Athens, Greece, Tel.: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852

e-mail: hhkis@ath.forthnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of Issue 234, vol. 34 • October - December 2011

- ✓ In September 2011, a forty-member team of representatives from the **Jewish Federations of North America** came to Greece and had an **audience with the President of the Hellenic Republic Karolos Papoulias**. Also present at the meeting was the then Prime Minister of Greece, Georgios Papandreou. In his address, the President of the Hellenic Republic referred to the flourishing Jewish communities of Greece which were lost in the Holocaust, and also to the closer ties being forged between Greece and Israel; ties which are based on principles and values shared by both countries.
- ✓ The issue contains a summary of Kerasia Malagiorgi's postgraduate work for the University of Thessaly on the hush that surrounded **the genocide of Jews in post-war Greece**. She believes the attitude was not exclusive to Greece alone, but was widespread until the 1990's.
- ✓ A study by Angelos-Dionysis Debonos entitled **How Anti-Semitism Builds Up** examines the history behind events that took place on Zakynthos in the Ionian Islands during Easter celebrations in 1877. Despite their having been attributed to religious differences and conflict, the troubles were, it seems, essentially the result of economic and commercial competition between the island's Jewish and Christian populations.
- ✓ In 1945, shortly after World War II, the Universities of Athens and Thessaloniki jointly published **the Black Bible**, documenting crimes committed in those parts of Greece under Bulgarian control during the Occupation. A whole chapter of the Black Bible is devoted to the annihilation of Jews in those areas. Included in the chapter is a letter from the then president of the Jewish Community of Kavala, dated 23rd April 1945.
- ✓ The study by Anastasia Loudarou is about **sacred lamps** and associated ritual objects used in Jewish religion and customs.
- ✓ Dona-Lillian Capon tells the true story of **Dr. Abraham de Castro**, who lived in Constantinople in the 19th and early 20th century. Dr. de Castro protected Jews living in Turkey and donated a hospital for Jews in Constantinople. Some people alive today can still trace a direct line of descent back to Dr. de Castro.
- ✓ D. Frangos, writing in readers' letters, tells the story of **Moesis Douliskis, a Jew from Chalkis**.
- ✓ The issue closes with book reviews.

Translated from Greek by: *Kay-Elvina Sutton*

Cover illustration: *Simha Barnea's family, Thessaloniki 1911. From the photographic archive of the Jewish Museum of Greece and the exhibition entitled "Images of Greek Jews".*

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ: ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. Δαυίδ Σαλιτιέλ • ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: Γραφείο Δημοσίων Σχέσεων

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ: Βουλής 36 • 105 57 Αθήνα Τηλ. 210 - 32.44.315-8

E-mail: hhkis@ath.forthnet.gr • Internet site: <http://www.kis.gr> • Κωδικός εντύπου: 3502

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Τα ευνοπόγραφα άρθρα εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων τους.

Διανέμεται δωρεάν

